

# Women's Nonconformity with Official Hijab in Iran: A Study of proponents' Perspectives Based on Moral Panic Theory

Simin Kazemi 

PhD in Sociology, Social Determinant of Health Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran (simin.kazemi@sbm.ac.ir)

## Abstract

Women's hijab in Iran has become one of the most controversial social and political issues, especially in recent years, which is discussed and debated in scientific, political, public and media circles. The purpose of this study is to examine the reasons and solutions that the proponents of the hijab provide for the continuation of the obligation of the hijab and to deal with not wearing the hijab. To achieve this aim, the theoretical framework of moral panic has been used. Moral panic is the process of arousing social concern about an issue through the actions of moral entrepreneurs and the mass media. This qualitative study was conducted using the method of content analysis based on analogy. Texts including speeches, notes and interviews that were published on the websites of official news agencies in Iran from September 2022 to July 2024 were selected and analyzed. The findings showed that the moral entrepreneurs perceive women's non-compliance with the hijab law as a threat to the family, socio-cultural system, political system, and religion, and construct women without hijab as folk devils, who create such threats to the social order. Finally, they demand to control women's clothing in two hard and soft ways. After the September 2022 protests, the moral panic based on elite-engineered model to control women's clothing has peaked and based on that control measures have also been intensified. But it seems that it has not been able to find social acceptance and the result has been the intensification of the conflict and confrontation between the government and women who are trying to gain the right to make autonomous decisions about her own dress.



Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 3, Autumn 2024, 219-254

Received: 19/7/2024 Accepted: 2/11/2024



## Extended Abstract

### 1. Introduction

Women's hijab in Iran has become one of the most controversial social and political issues, especially in recent years, which is discussed and debated in scientific, political, public and media circles. Governmental control and supervision of women's clothing has a history as long as the emerge of the Despotic Modern State in Iran, and it began with the decree to "Unveiling" in the first Pahlavi era and continued with the mandatory hijab after the 1979 revolution. Despite the adoption of the hijab law, some women have not obeyed it, and over the decades, there has been a gap between the hijab desired by the moral entrepreneurs and women's clothing. There have been many conflicts and disputes between women and Hijab protection forces, the most important of which was the social protests of 2022 following the death of Mahsa Amini in the custody of the Moral Police. After these protests, some women disobey the hijab law and appear in public without a headscarf. Even though the defenders of the hijab and the control of women's clothing have tried to identify the hijab as a norm commensurate with the value of women's sexual chastity and they have introduced not wearing the hijab as a deviation, but it seems that today's society does not consider women's disobedience to the hijab law as a violation of the norm and deviance, unlike in the past decades, and women are less often blamed or excluded by the society. Hijab as a religious practice has been affected by the process of secularization and in Iran's social sphere, especially after the social protests of 2022, the normative aspect of hijab, has been weakened, and now the controversy over the hijab law has become one of the conflict points of the supporters and opponents. Women's disobedience of compulsory hijab has caused the moral entrepreneurs to take action to deal with unveiling and to make a serious and new effort to redefine not wearing hijab as a violation of the norm and to use different tools to maintain hijab and tighten the laws related to it. This study answers the question: What reasons and solutions do the proponents of the hijab provide for the continuation of the obligation of the hijab and to deal with not wearing the hijab? To reach the answer, the theory of moral panic has been used. Moral panic is "the process of arousing social concern about an issue through the actions of moral entrepreneurs and the mass media."

### 2. Method

This qualitative study was conducted using the method of content analysis based on analogy. The comments, writings, speeches, and interviews of the moral entrepreneurs of hijab (government, military, and religious officials) make up the data of this study. First, the keywords including of hijab, women

## Women Who Do Not Follow Dress Code, as Folk Devils

without hijab and unveiling were searched in Google and contents that were published on the websites of official news agencies in Iran from September 2022 to July 2024 were selected. After removing duplicate content and based on the theoretical saturation method, 33 texts were examined then, data were analyzed. In this way, the classes were determined based on the theory of moral panic. Each text was carefully studied and in the next step, data coding was done. Then the codes that were similar were categorized and placed in main and subcategories.

### 3. Findings

According to the theory of moral panic, the actions and behavior of a group of society are identified by moral entrepreneurs as a threat to social order. This group is blamed for some problems, and attempts are made to introduce them as enemies of society and social and cultural values. Moral panic needs to depict the folk devils who harm the social order and the existence of the society with demonic and undesirable behavior. Then the group identified as a threat is labeled “deviant”, And a campaign is launched to restore or intensify social control and pass legislation against that group. the data obtained from the content analysis of the selected texts were categorized into these six categories:

- Non-conformist women with dress codes as the folk devils: moral entrepreneurs describe women’s unconformity with compulsory hijab and appearing without a headscarf in public as seductive and demonic behavior, which causes moral slippage and weakening of men’s commitment to the family.
- unconformity with compulsory hijab as a threat: moral entrepreneurs consider veiling as a threat to family, social and cultural system, political system and religion. Also, some moral entrepreneurs attribute climate change, drought, and natural disasters to committing the sin of not following dress codes.
- Othering and exclusion: moral entrepreneurs consider women without hijab as agents of the enemy, who help the enemy by not wearing hijab. Therefore, this group of women is identified as “other” to facilitate their exclusion and punishment.
- Humiliation and denying the agency of disobedient women: moral entrepreneurs believe that women’s disobedience of the hijab law is not a creative and conscious social action, but rather a behavior that occurs due to unawareness and deception.
- proponents of mandatory hijab in their speeches, writings and interviews emphasize the religious people’s concern about defying the hijab rules

and its consequences. From the point of view of moral entrepreneurs, the unveiling as a sin has caused dissatisfaction and displeasure of people and religious people.

- Proponents of mandatory hijab demand increased monitoring of women's clothing. They believe that stricter control is effective to overcome unveiling. Therefore, they demand from the government to punish and intensify the punishment for not wearing hijab.

#### 4. Conclusion

Hijab proponents' viewpoint and their actions regarding women's unconformity with hijab rules and the campaign which they have launched to deal with not wearing the hijab have all the criteria of moral panic theory. First, Concern, moral entrepreneurs identify women's non-compliance of dress codes as a reason for the religious people's concern, and they themselves are trying to intensify such concern. Second, hostility, Women who do defying the hijab rules are introduced as folk devils who threaten social order, family foundation, religion and political system and are even blamed for drought and reduction of snow and rain. Furthermore, they are perceived as enemy agents whose behavior is directed by the conspiratorial plans of the enemies. Third, consensus, there is no consensus about "not wearing hijab" as a threat in Iranian society, and moral panic follows the elite-engineered model. Indeed, moral panic about women's clothing is orchestrated by political, religious, Military and other powerful elites through their control of the major institutions of society. Fourth, disproportionality, moral entrepreneurs perceive various threats from not following dress codes. It seems that they represent the defying the hijab rules as a great threat so that they can create concern in the society and in this way deal with the spread of not wearing the hijab. fifth, volatility, moral panic about hijab sometimes erupts and sometimes subsides. Although the discussion about the hijab usually goes on, it becomes more intense at times such as the beginning of the hot season or after social protests.

**Keywords:** Women, Hijab, Dress Code, Folk Devils, Moral Panic.

# ناهنوایی زنان با حجاب رسمی در ایران: واکاوی دیدگاه موافقان در چهارچوب نظریه هراس اخلاقی

سیمین کاظمی<sup>۱</sup> ID

## چکیده

حجاب زنان در ایران به یکی از مهم‌ترین مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، به‌ویژه در سال‌های اخیر، تبدیل شده و بحث و مناقشه پیرامون آن در محافل علمی، سیاسی، فضای عمومی و رسانه‌ها به‌طور مستمر جریان دارد. این پژوهش به بررسی دلایل و راهکارهای موافقان الزامی بودن حجاب و مقابله با بی‌حجابی می‌پردازد. در این راستا، از نظریه هراس اخلاقی که فرآیند برانگیختن نگرانی اجتماعی نسبت به یک موضوع را از طریق عملکرد دست‌اندرکاران اخلاق و رسانه‌های جمعی توضیح می‌دهد، بهره گرفته شده است. این مطالعه کیفی با روش تحلیل محتوای مبتنی بر قیاس انجام شد. برای گردآوری داده‌ها، سخنرانی‌ها، یادداشت‌ها و مصاحبه‌های مرتبط با موضوع مقابله با بی‌حجابی که در پایگاه‌های خبرگزاری‌های رسمی داخلی از مهرماه ۱۴۰۱ تا تیرماه ۱۴۰۳ منتشر شده بودند، مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد موافقان حجاب، ناهمنوایی زنان با حجاب رسمی را تهدیدی برای خانواده، نظام اجتماعی-فرهنگی، نظام سیاسی و دین درک می‌کنند و این گروه از زنان را به‌مثابه «کنشگران شهر آشوب» برمی‌سازند که چنین تهدیداتی را برای نظم اجتماعی ایجاد می‌کنند. درنهایت، آن‌ها به‌عنوان راهکار خواهان مقابله با بی‌حجابی از طریق شیوه‌های سخت و نرم می‌شوند. پس از اعتراضات اجتماعی ۱۴۰۱، هراس اخلاقی مبتنی بر مدل مهندسی نخبگان حاکم برای کنترل پوشش زنان شدت گرفته و به اقدامات کنترلی بیشتر منجر شده است. با این حال، این رویکرد نتوانسته مقبولیت اجتماعی لازم را کسب کند و موجب تداوم تعارض و تقابل میان حاکمیت و زنانی شده است که برای دستیابی به حق اختیار بر پوشش خود تلاش می‌کنند.

کلیدواژگان: زنان، حجاب، پوشش، هراس اخلاقی، کنشگران شهر آشوب.

۱. دکترای جامعه‌شناسی، مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران  
simin.kazemi@sbm.ac.ir/



تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۱۲

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳، صفحات ۲۱۹ تا ۲۵۴



## ۱. مقدمه و بیان مسئله

پوشش زنان در ایران در سال‌های اخیر به یکی از مسائل مهم اجتماعی و سیاسی تبدیل شده است. این موضوع همچنان در محافل علمی، سیاسی و رسانه‌ای در جریان است و بحث‌ها و موضع‌گیری‌های مختلفی پیرامون آن ادامه دارد. اما کنترل و نظارت دولتی بر پوشش زنان، سابقه‌ای به اندازه شکل‌گیری دولت مطلقه مدرن در ایران دارد و با فرمان کشف حجاب در دوره پهلوی اول آغاز شد. در سال ۱۳۱۴ شمسی، پوشیدن چادر برای زنان ممنوع شد و به زن‌ها دستور داده شد لباس‌های سبک غربی بپوشند (کدی، ۱۳۸۵: ۱۹۱). به این ترتیب ایران اولین کشور اسلامی شد که حجاب را غیرقانونی اعلام کرد (میلانی، ۱۳۸۷: ۸۱). اجرای کشف حجاب آن‌چنان خشونت‌آمیز و سرکوبگرانه بود که «زخم‌های عمیقی در روح زنان و اکثریت قریب به اتفاق مردم ایران بر جای گذاشت. نتیجه آن‌که بلافاصله بعد از استعفای رضاشاه، به جز زنان متجدد طبقه متوسط، بقیه تقریباً همه دوباره چادر بر سر کردند» (همایون کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۴۴۷).

سال‌ها بعد و در جریان تظاهرات خیابانی علیه حکومت پهلوی دوم، گروه‌های عظیمی از زنان به نشانه مخالفت با بورژوازی یا انحطاط غرب‌گرای پهلوی، با پوشش حجاب به خیابان می‌آمدند. بسیاری از زنان که به عنوان اعتراض از حجاب استفاده می‌کردند، انتظار نداشتند که حجاب اجباری شود (مقدم، ۱۳۸۶: ۱۹۸). با این حال، کنترل و نظارت بر پوشش زنان پس از انقلاب سال ۵۷ نیز تکرار شد و این بار برای هم‌نوکردن آن‌ها با حجاب اسلامی، قانون حجاب بعد از کشمکش‌های فراوان تصویب و زنان ملزم به تبعیت از آن شدند. به طوری که امروزه بی‌حجابی به عنوان یک جرم محسوب می‌شود و برای آن مجازات تعیین شده است.<sup>۱</sup> با وجود الزام قانونی برای حجاب زنان، همچنان برخی به آن تمکین نکرده‌اند و طی دهه‌ها شکاف قابل توجهی میان پوشش زنان و حجاب رسمی مورد نظر حکومت وجود داشته و تعارض‌های متعددی بین زنان و نیروهای حافظ حجاب رُخ داده است. این تعارض‌ها و جدال‌ها به ویژه در اعتراضات اجتماعی سال ۱۴۰۱ پس از مرگ مهسا امینی در بازداشت پلیس موسوم به گشت ارشاد به اوج رسید.

۱. نخستین قانون حجاب در ایران، تبصره ذیل ماده ۱۰۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۶۲ است که بر اساس آن زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر شوند، به تعزیر تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهند شد. در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۵، مجازات شلاق به حبس از ده روز تا دو ماه و یا از پنجاه هزار تا پانصد هزار ریال جزای نقدی تغییر کرد. بعد از اعتراضات سال ۱۴۰۱ این تبصره ناکافی تشخیص داده شد و لایحه مفصل ۷۱ ماده‌ای به نام لایحه عفاف و حجاب تدوین شد که در شهریور ۱۴۰۲ برای اجرای آزمایشی سه‌ساله به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در مهرماه ۱۴۰۳ توسط شورای نگهبان تأیید شد.

پس از این اعتراضات، گروهی از زنان به نافرمانی از قانون حجاب پرداختند و در عرصه عمومی بدون روسری ظاهر می‌شوند. با این‌که حامیان و مدافعان حجاب و کنترل پوشش زنان، سعی در شناسایی حجاب به عنوان هنجار متناسب با ارزش پرهیزگاری جنسی زنان داشته‌اند و بر آن بوده‌اند که بی‌حجابی را به عنوان انحراف از این هنجار معرفی کنند؛ اما به نظر می‌رسد جامعه امروزی مانند قبل به نافرمانی زنان از حجاب، به عنوان نقض هنجار یا قانون‌شکنی نمی‌نگرد و زنان کمتر از سوی جامعه مورد مؤاخذه یا طرد قرار می‌گیرند.

در موج سوم پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان که در سال ۱۳۹۴ یعنی هفت سال پیش از اعتراضات به حجاب انجام شده، در مورد «بدحجابی خانم‌ها» ۷۸٫۳ درصد پاسخگویان گفته‌اند که یا هیچ‌گونه اشکالی ندارد، یا اینکه مداخله‌ای نمی‌کنند (جوادی‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۵۹). همچنین مطالعه‌ای در سال ۱۳۹۹ نشان داد که تنها ۳۱٫۶ درصد از دختران دوره آخر دبیرستان و دانشجویان دوره لیسانس در ایران به حجاب در اماکن عمومی اعتقاد دارند، در حالی که دیگران به این امر اعتقادی ندارند (فتحی، ۱۴۰۲: ۷۴).

این تغییرات نگرشی در جامعه نشان‌دهنده تحولی در هنجارهای اجتماعی ایران است. در جامعه‌شناسی، مفاهیم «ارزش»، «هنجار» و «قانون» ابزارهای ضروری برای درک انحراف و جرم محسوب می‌شوند. ارزش‌ها که معمولاً از طریق اجماع عمومی به وجود می‌آیند، به آنچه اشاره دارند که مطلوب، درست و مناسب است و بیشتر اعضای جامعه در داشتن آن سهیم‌اند (هیوز و کرولر، ۱۳۹۵: ۸۰). هنجارها نیز انتظارات اجتماعی هستند که رفتار اعضای جامعه را هدایت می‌کنند. وقتی این هنجارها به طور رسمی در قالب قوانین جامعه تنظیم می‌شوند، تبدیل به قانون می‌شوند. هنجار سخت، قانون است که نظام سیاسی جامعه به طور رسمی تعیین کرده است (مشونیس، ۱۳۹۷: ۳۰۱). ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی غالباً در طول زمان تغییر می‌کنند. بسیاری از هنجارهایی که ما اکنون در زندگی شخصی خویش بدیهی می‌انگاریم، حتی چند دهه پیش با ارزش‌های مورد اعتقاد همگان تناقض داشت (گیدنز، ۱۳۸۶: ۳۶).

در ایران نیز، روند سکولاریزاسیون و تغییرات اجتماعی، منجر به دگرگونی‌هایی در هنجارهای موجود از جمله در پوشش زنان شده است. در مطالعه بستان (۱۳۹۴) داده‌های مربوط به شاخص‌های رفتاری و اجتماعی، بر کاهش نسبی تأثیر دین بر زندگی فردی و اجتماعی مردم دلالت داشته است. مطالعه کاظمی‌پور و رضایی<sup>۱</sup> (۲۰۰۳) نشان داد که استقرار حکومت دینی منجر به دگرگونی ماهیت ایمان شده که این دگرگونی با تغییر از دین سازمان‌یافته به دین

1. Kazemipur & Rezaei

شخصی تر مشخص می شود که در آن بیش تر تأکید بر باورهاست تا اعمال. به نظر می رسد در سپهر اجتماعی ایران و به ویژه پس از اعتراضات اجتماعی ۱۴۰۱ وجه هنجاری حجاب به عنوان یک الزام دینی یعنی پوشاندن مو تضعیف شده و اکنون مناقشه بر سر حجاب رسمی، به یکی از گره‌گاه‌های تعارض میان موافقان و مخالفان تبدیل شده است.

این تغییرات موجب شده تا موافقان حجاب برای مقابله با بی‌حجابی، وارد عمل شوند و تلاش جدی و جدیدی برای بازتعریف بی‌حجابی به عنوان نقض هنجار اجتماعی و دینی صورت دهند و از ابزارهای مختلف برای حفظ حجاب و تشدید قوانین مربوط به آن استفاده کنند.

این مطالعه به دنبال پاسخ به این پرسش است که موافقان حجاب، چه دلایل و استراتژی‌هایی برای تداوم الزامی بودن حجاب و مقابله با بی‌حجابی ارائه می‌دهند. برای پاسخ به این سؤال، از چهارچوب نظری «هراس اخلاقی» بهره گرفته شده است. این نظریه، فرآیند برانگیختن نگرانی اجتماعی در خصوص یک موضوع خاص را از طریق عملکرد نهادها و دست‌اندرکاران اخلاق و رسانه‌های جمعی توضیح می‌دهد (اسکات، ۲۰۱۴: ۴۹۲). به این ترتیب، در مورد حجاب باید بررسی کرد که چگونه متولیان اخلاق و حامیان حجاب، پوشش اختیاری و نافرمانی زنان از قانون حجاب یا حجاب رسمی را به عنوان تهدیدی اجتماعی ادراک می‌کنند و برای ایجاد نگرانی اجتماعی، چه تبیینی از این مسئله در رسانه‌ها و فضای عمومی دارند؟

## ۲. چهارچوب نظری

نظریه هراس اخلاقی که نخستین بار توسط استنلی کوهن<sup>۱</sup> در سال ۱۹۷۲ ارائه شد، به این ایده اشاره دارد که جوامع هر از گاهی در معرض دوره‌هایی از هراس اخلاقی قرار می‌گیرند. در این وضعیت، یک فرد یا گروه به عنوان تهدیدی برای ارزش‌ها و منافع اجتماعی معرفی می‌شود. این تهدید به طور اغراق‌آمیز، مصنوعی و کلیشه‌ای توسط رسانه‌های جمعی به تصویر کشیده می‌شود. موضوع هراس گاهی کاملاً جدید است، اما در مواقع دیگر، چیزی است که مدت‌های طولانی وجود داشته و ناگهان در کانون توجه قرار می‌گیرد. گاهی این هراس به سرعت فروکش می‌کند و فراموش می‌شود، مگر در فرهنگ عامه و حافظه جمعی.

1. Scott

2. Stanley Cohen

در مواقع دیگر، هراس اخلاقی پیامدهای جدی‌تر و بلندمدت‌تری دارد و می‌تواند تغییرات عمده‌ای در سیاست‌های حقوقی و اجتماعی یا حتی در نحوه تصور جامعه از خود ایجاد کند (کوهن، ۱۹۷۲: ۲). بر اساس این تعریف، تهدید در حال ظهور، یک تهدید عادی نیست، بلکه تهدیدی برای نظم اجتماعی است (باستین و بری، ۲۰۲۲: ۱۸).

طبق نظریه کوهن، متولیان یا دست‌اندرکاران اخلاق در جامعه، یک عمل را توهینی اخلاقی تعریف و کارزاری را هدایت می‌کنند تا آن عمل را به عنوان انحراف تعریف و آن را غیرقانونی و در نتیجه مشمول اجرای قانون کنند (ریتزر، ۲۰۱۹: ۲۹۰). یکی از ویژگی‌های محوری هراس اخلاقی، تلاش برای جرم‌انگاری و قانون‌گذاری بر ضد اعمال خاص است. تقریباً در تمامی مواردی که هراس اخلاقی ایجاد می‌شود، تأثیرگذاری بر محتوای قوانین و شیوه‌های اجرایی آن مدنظر قرار دارد (گود و بن یهودا، ۲۰۰۹: ۱۲۱).

برای توضیح مفهوم هراس اخلاقی، کوهن از اصطلاح «پیشگامان اخلاق»<sup>۴</sup> استفاده می‌کند (فلورس یفل و اسپارگر، ۲۰۲۲: ۱). پیشگام اخلاق، فرد یا سازمانی است که هنجارهای اخلاقی خاصی را ایجاد می‌کند تا دیگران از آن پیروی کنند. این پیشگامی تنها در مورد برخی هنجارها است و نه لزوماً در تمام حوزه‌ها؛ به این معنا که یک پیشگام اخلاقی ممکن است در زمینه‌ای خاص پیشگام باشد، اما در سایر زمینه‌ها منفعل باقی بماند (کپتین، ۲۰۲۳: ۱۳۷۱).

بر اساس این تعریف، هراس اخلاقی فرآیندی است که در آن پیشگامان اخلاق (افراد دارای قدرت مانند سیاستمداران یا صاحب‌نظران) تلاش می‌کنند گروه خاصی از مردم به عنوان «دیگری» یا «تهدیدها و اشرار قوم» دیده شوند و از رسانه‌ها برای متقاعدسازی عموم استفاده می‌کنند تا باور کنند که این گروه مقصر آسیب‌های جامعه هستند. از آنجا که پیشگامان اخلاق بر افراد گروه‌های اجتماعی خاص تسلط دارند، مردم این ادعاها را باور می‌کنند و خواستار مقابله با مشکلات ایجاد شده توسط این «شیاطین» می‌شوند (فلورس یفل و اسپارگر، ۲۰۲۲: ۱).

1. Bastian & Berry

2. Ritzer

3. Goode & Ben-Yehuda

۴. تعبیر moral entrepreneurs از مفاهیمی است که کوهن و دیگر صاحب‌نظران برای توضیح نظریه هراس اخلاقی به کار برده‌اند. از آنجا که entrepreneur در فارسی به کارآفرین ترجمه شده و به حوزه اقتصاد اختصاص دارد، برای نظریه هراس اخلاقی قابل استفاده نبود. به همین دلیل به جای کارآفرین اخلاقی که ترکیب بی‌معنی به نظر می‌رسد، در این مقاله از پیشگامان یا دست‌اندرکاران اخلاق استفاده شده است.

5. Flores-Yeffal & Sparger

6. Kaptein

دست‌اندرکاران اخلاق می‌توانند با ایجاد جنجال‌های اجتماعی، باعث هراس اخلاقی و واکنش گسترده و نامتناسب به رفتارهای انحرافی موردنظر شوند. هراس اخلاقی، به‌طورذاتی اغراق‌آمیز است؛ ازاین‌رو، تهدیدهایی مانند جادوگران قرن پانزدهم، کمونیست‌ها در دهه ۱۹۵۰، مهاجران و حتی تروریست‌های معاصر توسط بسیاری، به‌ویژه دست‌اندرکاران اخلاق، بزرگ‌تر از آنچه در واقعیت هستند، معرفی می‌شوند (ریتزر، ۲۰۱۹: ۲۹۰). به‌طور مشابه، کنت تامپسون<sup>۱</sup> توضیح می‌دهد که «عاملان یا مرتکبان تهدید به‌عنوان «شیاطین قوم» اهریمنی در نظر گرفته می‌شوند و احساسات قوی درستکاری را برمی‌انگیزند» (تامپسون ۱۹۹۸: ۸). به‌باور کوهن، هر هراس اخلاقی مستلزم ترسیم یک «بز طلیعه»<sup>۲</sup> یا «شیطان قوم» است، یعنی یک اُبژه قابل‌شناسایی که ممکن است ترس‌ها و اضطراب‌های اجتماعی بر آن فراقکنی و یک فرد یا گروه مشخص به‌عنوان نماد تهدیدات اجتماعی و اضطراب‌ها معرفی شود.

او شیاطین قوم را مستعد شناخته‌شدن به‌عنوان «نمادهای نامطلوب آشکار» می‌بیند که از همه ویژگی‌های مثبت تهی شده و قابل‌ارزیابی‌های تحقیرآمیز هستند. هراس اخلاقی از طریق زنجیره پیچیده‌ای از تعاملات اجتماعی که مدعیان، متولیان اخلاق و رسانه‌ها را در برمی‌گیرد، در متن تغییرات سیاسی-اجتماعی و جو «ابهام فرهنگی» متعاقب آن به وجود می‌آید. چیزی که برای کوهن تعیین‌کننده است این است که اگرچه هراس اخلاقی بر یک شیطان قوم خاص متمرکز است، اما منبع هراس خود شیطان قوم و طنین‌نمادین آن نیست، در عوض، شیاطین قوم به‌عنوان تجسم ایدئولوژیک اضطراب‌های عمیق‌تر عمل می‌کنند که تنها در تعریف و ساخت اجتماعی و از طریق آن به‌عنوان یک مسئله تلقی می‌شوند (هایر، ۲۰۰۲: ۳۱۳).

بنابراین، هراس اخلاقی واکنش اجتماعی به گروه‌ها یا خرده‌فرهنگ‌های خاص اجتماعی است که به‌عنوان تهدیدی برای فرهنگ عمومی و ارزش‌های اجتماعی تلقی می‌شوند. تعریف کوهن نشان می‌دهد که منشأ اپیزودهای هراس گروه‌های ذینفع، عمدتاً رسانه‌های جمعی و سایر نهادهای اجتماعی هستند که مستقیماً با مردم سروکار دارند و دیدگاه‌هایشان نگرانی‌های اغراق‌آمیز در جامعه ایجاد می‌کند. همچنین نشان می‌دهد که جامعه و گروه‌های ذینفع مربوط، به دنبال بازگرداندن مکانیسم‌های کنترل اجتماعی هستند و نقش افراد یا گروه‌های اجتماعی خاصی را که با رفتارهای انحرافی شناسایی می‌شوند، مشاهده‌پذیر می‌سازند.

### 1. Thompson

۲. بز طلیعه یا Scapegoat: حیوانی است که بار گناهان دیگران بر او تحمیل شده و رانده می‌شود. این مفهوم اولین بار در سفر لایوان (یکی از کتاب‌های تورات در عهد عتیق) آمده است؛ جایی که بزی انتخاب شده و در بیابان رها می‌شود تا گناهان جامعه را از آن‌ها دور کند.

### 3. Hier

یکی دیگر از جنبه‌های تأثیرگذار نظریه کوهن این است که هراس اخلاقی معمولاً زمانی رخ می‌دهد که جامعه خود را در معرض تهدید ارزش‌ها و فعالیت‌های یک فرد یا دسته‌ای از مردم بداند که به نظر منحرف یا تهدیدی برای ارزش‌های اخلاقی، ایدئولوژی‌ها و شیوه‌های زندگی تثبیت شده هستند (ایمانوئل، ۲۰۱۴، ۲).

در توضیح علل بروز و فوران هراس اخلاقی، محققان به سه نظریه عمده مدل مهندسی نخبگان، توده‌ها و گروه‌های ذینفع در سطوح متوسط اشاره کرده‌اند. طبق مدل مهندسی نخبگان، نخبگان حاکم برای به دست آوردن منافع خاص یا منحرف کردن توجه از مسائل اجتماعی عمده و اصلاحات اجتماعی معنادار، هراس اخلاقی را از یک تهدید ساختگی و ناموجود به راه می‌اندازند، جعل می‌کنند یا سازمان می‌دهند و یا آن را بزرگ می‌کنند. نخبگان حاکم بیش از هر بخش دیگری از جامعه از قدرت برخوردارند، بنابراین منطقی به نظر می‌رسد که استدلال کنیم که ظرفیت آن‌ها برای برانگیختن هراس اخلاقی قابل توجه خواهد بود (دفلم و چیکوین، ۲۰۱۱: ۲۸۱). اما باید توجه داشت که بسیاری از کمپین‌های این‌چنینی (ساخته نخبگان)، به ندرت موجب هراس اخلاقی گسترده می‌شوند و نمی‌توانند بینش و افکار عمومی را تسخیر کنند؛ برای مثال، تلاش‌های جورج بوش در انتخابات ۱۹۹۲ برای تأکید بر اهمیت «ارزش‌های خانوادگی» به عنوان محور کارزار انتخاباتی‌اش، تأثیر زیادی در میان رأی‌دهندگان نداشت.

گود و بن یهودا هراس اخلاقی با پنج معیار اصلی تعریف کرده‌اند:

نگرانی (افزایش نگرانی درباره رفتار گروهی خاص و پیامدهای آن برای جامعه):

افزایش سطح نگرانی در مورد رفتار مفروض یک گروه یا دسته و تبعاتی که آن رفتار احتمالاً برای باقی جامعه ایجاد می‌کند، اتفاق می‌افتد. همانند مسائل اجتماعی این نگرانی از راه‌های مشخص آشکار می‌شود یا قابل اندازه‌گیری است، مثلاً از طریق نظرسنجی‌های عمومی، توجه رسانه‌ها، قانون پیشنهادی، گروه‌های اقدام یا فعالیت یک جنبش اجتماعی.

خصومت (ایجاد خصومت با گروه‌های خاص به عنوان مسئول رفتار خطرناک و آسیب‌زا):

باید یک افزایش سطح خصومت با دسته‌ای از افراد که به عنوان مسئول رفتار تهدیدآمیز شناخته می‌شوند وجود داشته باشد. این دسته از افراد به عنوان دشمن جامعه محترم و قانونمند معرفی می‌شوند یا رفتار آن‌ها برای ارزش‌ها، منافع، شیوه زندگی، احتمالاً موجودیت جامعه یا

1. Emmanuel

2. Delfem and Chicoine

بخش قابل توجهی از آن جامعه مضر یا تهدیدکننده تلقی می‌شود. این افراد منحرف و مسئول تهدید شناخته می‌شوند. یک دوتایی بین ما و آن‌ها رخ می‌دهد که شامل تولید شیاطین قوم یا شرورها از یک طرف و قهرمانان مردم از طرف دیگر در این بازی اخلاقی خیر و شر می‌شود.

اجماع (توافق در جامعه مبنی بر تهدید زابودن رفتار گروهی خاص):

باید یک میزان حداقلی از توافق در جامعه به عنوان یک کل یا اقشار مشخصی از جامعه موجود باشد که تهدید واقعی و جدی است و به دلیل عمل اشتباه اعضای گروه و رفتارشان ایجاد شده است. این تمایل یا گرایش باید نسبتاً گسترده باشد، اگرچه نسبت جمعیتی که چنین احساسی دارند نیازی به تشکیل اکثریت ندارند. به بیان دیگر، هراس اخلاقی در اندازه‌های متفاوتی از جامعه به وجود می‌آید - برخی فقط دسته‌ها، گروه‌ها یا بخش‌های اجتماعی خاصی را در برمی‌گیرند و برخی دیگر نگرانی‌های زیادی را در اکثریت ایجاد می‌کنند.

عدم تناسب (نامتناسب بودن نگرانی ایجاد شده با تهدید واقعی و اغراق آمیز بودن هراس اخلاقی):

این فرض ضمنی در استفاده از اصطلاح هراس اخلاقی وجود دارد که نگرانی به وجود آمده نامتناسب با میزان تهدید است که در واقع به میزان قابل توجهی بیشتر از آن چیزی است که ارزیابی تجربی می‌تواند از آن پشتیبانی کند. در هراس اخلاقی از گاه کوه ساخته می‌شود.

نوسان (گذرا بودن هراس اخلاقی؛ به سرعت پدید می‌آید و به سرعت فروکش می‌کند):

هراس اخلاقی فزاینده است؛ نسبتاً ناگهانی فوران می‌کند و تقریباً ناگهانی فروکش می‌کند. ممکن است برای مدت طولانی نهفته باشد و ممکن است هرازگاهی ظاهر شود. بعضی هراس‌های اخلاقی ممکن است عادی یا نهادی شوند؛ درحالی‌که بعضی دیگر ظاهراً بدون اثر قابل توجهی ناپدید می‌شوند.

بعد از هراس اخلاقی، ساختارهای قانونی، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی جامعه به طور اساسی نسبت به پیش از آن تفاوتی نمی‌کند. هراس اخلاقی چه اثرات طولانی مدت داشته باشد و چه نداشته باشد؛ درجه ترس، دشمنی و نگرانی که در طی آن تولید می‌شود موقتی و محدود خواهد بود. سطح تب که جامعه یا بخشی از آن را فرامی‌گیرد، برای مدت طولانی پایدار نیست (گود و بن بهودا، ۱۹۹۴: ۱۵۶-۱۵۹).

این پنج معیار کمک می‌کنند تا هراس اخلاقی به عنوان یک پدیده اجتماعی و فرهنگی شناخته شود که به طور معمول در پاسخ به رفتارهای خاص یا گروه‌هایی که تهدیدی برای نظم و هنجارهای اجتماعی تصور می‌شوند، شکل می‌گیرد.

### ۳. پیشینه تجربی

مطالعات مختلفی و از دیدگاه‌های گوناگون درباره مسئله حجاب در ایران انجام شده است. از جمله، هادی پیکانی و محمدوند گلوجه (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای به بررسی و تحلیل سیاست‌گذاری‌های فرهنگی دولت در حوزه پوشش زنان و دختران جامعه پرداخته و دریافته‌اند که سیاست‌های تدوین‌شده بعد از انقلاب توسط دستگاه‌های ذی‌ربط در عمل با موفقیت چندانی مواجه نشده و با وجود این‌که دولت از تمام ظرفیت‌های تشویقی و تنبیهی موجود برای تحقق این سیاست‌ها استفاده کرده، اما به‌طور مؤثری به اندازه کافی موفق نبوده است.

حاضری و محسنی ابوالخیری (۱۳۹۸) پژوهش خود را حول این پرسش سامان داده‌اند که «چگونه و چرا مسئله حجاب در جمهوری اسلامی ایجاد گشته و تداوم یافته است». آن‌ها به این نتیجه دست یافته‌اند که مسئله حجاب معلول قرائت‌های متفاوت خُرده‌گفتمان‌های کلان گفتمان اسلام‌گرایی شامل گفتمان‌های دوره جنگ، سازندگی، اصلاح‌طلبی و اصول‌گرایی (بر مبنای فضای گفتمانی خود، از انگاره حجاب اسلامی، حد حجاب شرعی و بحث حجاب حداکثری و حداقلی و تکلیف حکومت در الزام یا عدم الزام به حجاب) است.

در مطالعه جوادی‌یگانه و کشفی (۱۳۸۶) با عنوان «نظام نشانه‌ها در پوشش» این نتیجه حاصل شده که توجه به «قاعده‌مند» بودن پوشش و ویژگی نمادین و قراردادی پوشش، اگر در تحلیل‌های سیاست‌گذاران فرهنگی قرار گیرد، می‌تواند به هدف‌گیری صحیح سیاست‌گذاری فرهنگی کمک کند. مطالعه جلالی (۱۴۰۱) با عنوان «جهان‌های ناسازگار: تحلیل سیاست‌های فرهنگی حوزه زنان و جوانان در ایران، مقایسه میان مرجعیت رسمی فرهنگ و مرجعیت‌های غیررسمی جامعه»، وجود ناسازگاری بین سیاست‌ها و نگرش‌های مخاطبان در سه موضوع منتخب پژوهش از جمله «پوشش زنان» را نشان داده است. نتیجه‌گیری مطالعه این بوده که ناسازگاری‌های شناسایی شده را می‌توان متأثر از ساختار سیاست‌گذاری فرهنگی، بسته بودن ائتلاف‌ها و سلطه مرجعیت خارج از حوزه فرهنگ دانست که سیاست‌گذار فرهنگی را وامی‌دارد جامعه هدف ویژه‌ای را انتخاب کند. مطالعات انجام‌شده تقریباً در این نکته اشتراک دارند که سیاست‌گذاری درباره حجاب چندان موفقیت‌آمیز نبوده و نیاز به بازاندیشی دارد.

مطالعات متعددی نیز درباره هراس اخلاقی وجود دارد، اما با توجه به موضوع و هدف مطالعه، پیشینه تجربی بر مطالعاتی متمرکز است که موضوعشان استفاده از مفهوم هراس اخلاقی در کنترل اجتماعی زنان بوده است.

پلات<sup>۱</sup> و همکاران (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای با عنوان «منازعات جنسیت، سکسوالیته و اخلاق در اندونزی معاصر» نشان داد که بعد از کناره‌گیری سوهارتو از قدرت که محدودیت‌ها و نظارت بر سازمان‌های اسلامی برداشته شد، این گروه‌ها در موقعیت مناسبی قرار گرفتند تا در دوران دموکراتیک مطالبات صریح خود را مطرح کنند. یکی از این گروه، جبهه مدافعان اسلام است که به طور فزاینده‌ای توجه خشونت‌آمیزش را به فعالیت‌های کسانی معطوف کرد که با تصویر آن‌ها از تمایلات جنسی بهنجار مطابقت ندارد. اعضای آن با یورش به اجتماعات، هتل‌ها و کافه‌ها موفق شدند زمینه تصویب و اجرای آیین‌نامه‌های قانون کیفری اسلامی را فراهم کنند. تا سال ۲۰۱۶، هراس اخلاقی بر سر جنسیت و تمایلات جنسی خارج از دگرجنس‌گرانه‌جاری<sup>۲</sup> در اندونزی به اوج خود رسیده بود. به این ترتیب، اندونزی به جایی تبدیل شده که در آن گفت‌وگو در مورد اختلافات بر سر جنسیت، سکسوالیته و اخلاق دشوار است.

العتیبی<sup>۳</sup> (۲۰۱۷) در پایان‌نامه‌اش با عنوان «چرا هراس؟ هراس اخلاقی جنسیتی و ممنوعیت رانندگی زنان در عربستان»، نظریه هراس اخلاقی استنلی کوهن را در مورد ممنوعیت رانندگی زنان توسط عربستان سعودی به کار بُرد و نقش رانندگی زنان در انتظارات سنت‌گرایان از نقش‌های جنسیتی هنجاری را برجسته کرد. بر پایه استدلال این مطالعه، رسانه‌های اجتماعی بستری منحصر به فرد برای بررسی این بحث در عربستان سعودی ارائه می‌کنند که دولتی غیردموکراتیک، اما فضای باز رسانه‌ای دارد. او همچنین نشان داد که بحث در توییتر شاهی بر ایجاد هراس اخلاقی جنسیتی در مورد رانندگی زنان است.

مازارالا<sup>۴</sup> (۲۰۲۰) در «دختران، هراس اخلاقی و رسانه‌های جدید؛ بدن‌های دردسرساز»، از طریق مطالعات موردی عمیق معاصر، سیاست بازنمایی و رای برساخت ژورنالیستی دختران و دختربودگی آمریکایی را بررسی می‌کند که برای مستندکردن یک هراس اخلاقی فرهنگی گسترده‌تر در مورد ماهیت دردسرساز بدن دختران به کار می‌رود. او به این نتیجه می‌رسد که رسانه‌های خبری بدن دختران را دردسرساز و نیازمند نظارت و مواظبت بزرگ‌سالان می‌سازند. این مطالعات موردی یک وسواس فرهنگی نسبت به بدن دختران را مستند می‌کنند؛ وسواسی که اغلب به هراس اخلاقی نزدیک می‌شود.

1. Platt
2. Heteronormativity
3. Alotaibi
4. Mazzarella

کروتشنیت و کارتنر<sup>۱</sup> (۲۰۰۸) هم در مطالعه‌ای با عنوان «متخلفان خشن زن: هراس اخلاقی یا مجرمان جدی‌تر» به بررسی نمایه و سوابق زنان متخلف در دهه‌های مختلف پرداختند و به این نتیجه دست یافتند که هراس اخلاقی که هر دهه در مورد دخالت زنان در جنایات خشونت‌آمیز تکرار می‌شود، نابجاست. با توجه به این که در ایران تاکنون مطالعه‌ای با کاربرد نظریه هراس اخلاقی برای توضیح مسئله حجاب انجام نشده است، مطالعه پیش‌رو می‌تواند پاسخی به چنین خلأ پژوهشی باشد.

#### ۴. روش‌شناسی

این مطالعه کیفی به روش تحلیل محتوای مبتنی بر قیاس انجام شد که به نام تحلیل محتوای هدایت‌شده نیز شناخته می‌شود. در این رویکرد می‌توان فرآیند مطالعه را به شکلی ساخت‌یافته‌تر و با بهره‌گیری از دیدگاه‌های پیشینی هدایت کرد (تبریزی، ۱۳۹۳: ۱۲۸). با توجه به موضوع و هدف مطالعه که بررسی مسئله حجاب در ایران بر اساس نظریه هراس اخلاقی است، روش تحلیل محتوای هدایت‌شده متناسب و کاربردی به نظر می‌رسد. از آنجاکه هراس اخلاقی شامل فرآیند برانگیختن نگرانی اجتماعی درباره یک موضوع از طریق عملکرد دست‌اندرکاران اخلاق و رسانه‌های جمعی است، از این‌رو متن اظهارنظرها، نوشته‌ها و سخنرانی‌های دست‌اندرکاران اخلاق در موضوع حجاب، داده‌های این مطالعه را می‌سازد. برای گردآوری داده‌ها، کلیدواژه‌های حجاب، بی‌حجابی، زنان بی‌حجاب و کشف حجاب در گوگل جستجو و مطالب منتشرشده در وب‌سایت‌های خبرگزاری‌های رسمی داخل ایران، از مهرماه سال ۱۴۰۱ تا زمان انجام این مطالعه یعنی تیرماه ۱۴۰۳، برای بررسی انتخاب شد. این مطالب شامل سخنرانی، یادداشت، بیانیه، نامه و مصاحبه‌های مسئولان دولتی، نظامی، مقامات مذهبی و سایر کارشناسان رسانه‌ای بود. پس از حذف موارد تکراری و بر اساس شیوه اشباع نظری، ۳۳ متن انتخاب و برای بررسی و تحلیل به فایل Word منتقل شد. بعد از آن تحلیل داده‌ها به روش تحلیل محتوای هدایت‌شده (مبتنی بر قیاس) انجام شد؛ به این ترتیب که طبقات بر اساس نظریه هراس اخلاقی تعیین شد. هر متن به دقت مطالعه شد و در مرحله بعد کدگذاری داده‌ها انجام شد. سپس کدهایی که به هم شباهت داشتند، دسته‌بندی شدند و در مقولات فرعی و اصلی قرار گرفتند.

1. Kruttschnitt & Gartner

کدهایی که در مقولات از پیش آماده نمی‌گنجیدند، به‌طور مستقل طبقه‌بندی و نام‌گذاری شدند. برای احراز روایی، مؤلفه‌های هراس اخلاقی استخراج شده در اختیار متخصصان علوم اجتماعی متبحر در روش‌شناسی قرار گرفت و روایی محتوایی آن مورد تأیید قرار گرفت. همچنین، پایایی داده‌ها با استفاده از روش بازآزمایی انجام شد. دو نمونه از متن‌های بررسی شده به دو نفر متخصص در حوزه جامعه‌شناسی زنان ارائه شد تا متن را بر اساس مؤلفه‌های هراس اخلاقی بررسی کنند که نتایج مشابهی به دست آمد.

جدول شماره ۱: متون بررسی شده

شماره متن	عنوان	نوع متن	نام رسانه	تاریخ انتشار	لینک
۱	اگر بی‌حجابی رایج شد، در نتیجه فساد اخلاقی و گرایش‌های جنسی باعث می‌شود جوانی که باید مجاهد شود، بی‌بندوبار می‌شود.	سخنرانی	انتخاب	۱۵ مهر ۱۴۰۱	<a href="https://www.entekhab.ir/002vXK">https://www.entekhab.ir/002vXK</a>
۲	بی‌حجابی، از دلایل کاهش برف و باران است / قانون حجاب باید اجرایی شود.	سخنرانی	اقتصاد نیوز	۲۳ دی ۱۴۰۱	<a href="https://www.eghtesadnews.com/fa/tiny/news-548366">https://www.eghtesadnews.com/fa/tiny/news-548366</a>
۳	اگر از اجرای قانون حجاب عقب‌نشینی کنید، فردا دلیلی بر پافشاری بر سایر قوانین نداریم / برهنگی زنان در ایران سرعت پیدا کرده.	نامه	دیده‌بان ایران	۲۶ اسفند ۱۴۰۱	<a href="https://www.didbaniran.ir/fa/tiny/news-151619">https://www.didbaniran.ir/fa/tiny/news-151619</a>
۴	بی‌حجابی بنیان خانواده را از بین می‌برد.	سخنرانی	خبرگزاری مهر	۲۱ فروردین ۱۴۰۲	<a href="http://mehrnews.com/xZTtk">mehrnews.com/xZTtk</a>
۵	«فروپاشی بنیان خانواده و تغییر فرهنگ» مهمترین پیامد بی‌حجابی در جامعه	گفت‌وگو	خبرگزاری شبستان	۳۱ فروردین ۱۴۰۲	<a href="http://shabestan.news/xdKPM">shabestan.news/xdKPM</a>
۶	نگرانی حداد عادل درباره حجاب: افراط و تفریط غلط است.	سخنرانی	سایت عصر ایران	۱ اردیبهشت ۱۴۰۲	<a href="http://asriran.com/003irC">asriran.com/003irC</a>
۷	ترویج بی‌حجابی، توطئه دشمن برای نابودی بنیان خانواده	گزارش	خبرگزاری صداوسیما	۰۴ اردیبهشت ۱۴۰۲	<a href="https://www.iribnews.ir/00G3MA">https://www.iribnews.ir/00G3MA</a>

شماره متن	عنوان	نوع متن	نام رسانه	تاریخ انتشار	لینک
۸	دشمنان با ترویج بدحجابی به دنبال آسیب به بنیان خانواده‌ها هستند.	سخنرانی	خبرگزاری ایسنا	۱۲ اردیبهشت ۱۴۰۲	isna.ir/xdNNbw
۹	آسیب‌های بی‌حجابی در جامعه و خانواده	سخنرانی	خبرگزاری حوزه	۱۰ خرداد ۱۴۰۲	https://hawzahnews.com/xcgSd
۱۰	باید مجازات «تبعید» برای بی‌حجاب‌ها در نظر گرفته شود/ با رسانه‌هایی که دستورالعمل مقابله با بی‌حجابی را اجرا نمی‌کنند، برخورد شود.	سخنرانی	دیدهبان ایران	۲۰ خرداد ۱۴۰۲	https://www.didbaniran.ir/fa/tiny/news-157036
۱۱	حضور زنان بی‌حجاب در جامعه یک گناه جمعی است / یک مرد زمانی که شکل‌های مختلف را با وضعیت نامناسب می‌بیند، نسبت به همسر خود سرد می‌شود.	یادداشت	انتخاب	۳۰ خرداد ۱۴۰۲	https://www.entekhab.ir/fa/news/730582
۱۲	ترویج فرهنگ عفاف و حجاب پادزهر تبلیغات منفی غرب علیه نظام خانواده	گفت‌وگو	خبرگزاری مهر	۱۹ تیر ۱۴۰۲	mehrnews.com/x32Bf6
۱۳	ضربه به بنیان خانواده مهم‌ترین هدف دشمن در مسیر ترویج بی‌حجابی است.	سخنرانی	خبرگزاری مهر	۲۰ تیر ۱۴۰۲	mehrnews.com/x32BPL
۱۴	دشمن می‌خواهد با بی‌حجابی امنیت را خدشه‌دار کند/حجاب در مدارس و دانشگاه‌ها تبیین شود.	سخنرانی	خبرگزاری ایسنا	۲۱ تیر ۱۴۰۲	isna.ir/xdPd6J
۱۵	بی‌توجهی به مسئله عفاف و حجاب تعرض به هویت خانواده است / ملت ایران کشف حجاب را تحمل نخواهند کرد.	گفت‌وگو	خبرگزاری دانشجویان	۲۵ تیر ۱۴۰۲	snn.ir/004Ycg
۱۶	بانوانی که تحت تأثیر تبلیغات دشمن هستند باز خواهند گشت.	سخنرانی	همشهری آنلاین	۲۶ تیر ۱۴۰۲	hamshahrionline.ir/x8BwL
۱۷	پروژه بی‌حجابی، استراتژی نظام سلطه در مقابله با جمهوری اسلامی ایران	یادداشت	خبرگزاری فارس	۹ مرداد ۱۴۰۲	https://farsnews.ir/news/14020509000556
۱۸	دلیل بی‌حجابی اغلب زنان جهل آنان است.	گفت‌وگو	جماران	۱۶ مرداد ۱۴۰۲	https://www.jamaran.news/fa/tiny/news-1603132
۱۹	انسان اخلاقی از نظر اسلام/ ارتباط اباحه‌گری با حجاب	یادداشت	خبرگزاری مهر	۳۰ مرداد ۱۴۰۲	mehrnews.com/x32SnY
۲۰	نگرانی از تحولات امر جنسی و سبک‌های پوشش، نگرانی موجهی است.	بیانیه	خبرگزاری مهر	۴ مهر ۱۴۰۲	mehrnews.com/x337rh

شماره متن	عنوان	نوع متن	نام رسانه	تاریخ انتشار	لینک
۲۱	دشمن به دنبال از بین بردن هویت زنان ایرانی است.	سخنرانی	خبرگزاری تسنیم	۷ آبان ۱۴۰۲	<a href="https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/08/07/2980020">https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/08/07/2980020</a>
۲۲	«حفظ خانواده» گفتمان مؤثر بر تغییر رفتار زنان بی حجاب / «خانواده» متولی ندارد.	گفت‌وگو	خبرگزاری تسنیم	۱۳ آبان ۱۴۰۲	<a href="https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/08/13/2980102">https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/08/13/2980102</a>
۲۳	بدجوابی با انواع آسیب‌های روانی همراه است	یادداشت	خبرگزاری برنا	۲۰ آبان ۱۴۰۲	<a href="https://borna.news/008Sxw">https://borna.news/008Sxw</a>
۲۴	حقیقت حجاب در مقابل با حقیقت بی حجابی	یادداشت	خبرگزاری برنا	۲۴ آبان ۱۴۰۲	<a href="https://borna.news/008TQL">https://borna.news/008TQL</a>
۲۵	تأکید حاج علی‌اکبری بر لزوم ایجاد گروه‌های جهادی حجاب و عفاف در کشور	سخنرانی	خبرگزاری ایسنا	۲۵ آبان ۱۴۰۲	<a href="https://isna.ir/xdPYHB">isna.ir/xdPYHB</a>
۲۶	تحکیم خانواده در سایه‌سار حجاب	یادداشت	خبرگزاری دانشجوی	۵ آذر ۱۴۰۲	<a href="https://snn.ir/fa/news/1113301">https://snn.ir/fa/news/1113301</a>
۲۷	فلسفه حجاب در قفس کردن زنان نیست، رساندن بانوان به مقام الای خود است.	گفت‌وگو	جوان آنلاین	۹ آذر ۱۴۰۲	<a href="https://www.javanonline.ir/fa/news/1201538">https://www.javanonline.ir/fa/news/1201538</a>
۲۸	انسان متدین به خاطر بی حجابی‌ها نمی‌تواند بیرون برود! کشف حجاب باید جمع شود.	گفت‌وگو	جماران	۱۸ آذر ۱۴۰۲	<a href="https://www.jamaran.news/fa/tiny/news-1616384">https://www.jamaran.news/fa/tiny/news-1616384</a>
۲۹	نامه مهم ۱۰۰ استاد حوزه علمیه قم درباره حجاب زنان	نامه	همشهری آنلاین	۳۰ دی ۱۴۰۲	<a href="https://hamshahronline.ir/x934g">hamshahronline.ir/x934g</a>
۳۰	درخواست آیت‌الله نوری همدانی از مسئولان درباره «وضع حجاب زنان» / نگرانی متدینین به‌جاست.	سخنرانی	دیده‌بان ایران	۴ بهمن ۱۴۰۲	<a href="https://www.didbaniran.ir/fa/tiny/news-176783">https://www.didbaniran.ir/fa/tiny/news-176783</a>
۳۱	دشمن از کشف حجاب برای از هم پاشیدن نظام خانواده استفاده می‌کند.	سخنرانی	خبرگزاری مهر	۳۱ فروردین ۱۴۰۳	<a href="https://mehrnews.com/x34Jkh">mehrnews.com/x34Jkh</a>
۳۲	دانشگاه و مدارس برای مقابله با بی حجابی پای کار بیایند.	سخنرانی	عصر ایران	۳۱ فروردین ۱۴۰۳	<a href="https://asriran.com/0041jK">asriran.com/0041jK</a>
۳۳	حجاب هدیه‌ای الهی و تأثیرگذار در امنیت فردی، اجتماعی و خانوادگی	یادداشت	خبرگزاری دفاع مقدس	۲ اردیبهشت ۱۴۰۳	<a href="https://dnws.ir/002mKh">https://dnws.ir/002mKh</a>

## ۵. یافته‌ها

چنان‌که بیان شد، در نظریه هراس اخلاقی متولیان یا دست‌اندرکاران اخلاق یک عمل یا رفتار را نامناسب تعریف و کارزاری را هدایت می‌کنند تا آن عمل به عنوان انحراف شناخته و مشمول مجازات شود. این متولیان می‌توانند صاحب‌نظران، سیاستمداران یا صاحبان قدرت باشند که تلاش می‌کنند گروهی از افراد در جامعه به عنوان عناصر مخرب اجتماعی و مسئول آسیب‌های اجتماعی شناخته شوند و از رسانه‌ها برای متقاعدکردن عموم مردم استفاده می‌کنند.

در این مطالعه، متولیان یا پیشگامان اخلاق در موضوع حجاب، سیاستمداران، صاحبان قدرت، صاحب‌نظران دینی و کارگزاران برخی رسانه‌ها هستند. البته نقش رسانه‌ها در موضوع حجاب یکسان نیست. برخی رسانه‌ها تنها منعکس‌کننده و منتقل‌کننده نظرات پیشگامان اخلاق به شمار می‌روند و بعضی دیگر خود از دست‌اندرکاران ایجاد هراس اخلاقی در مورد حجاب هستند.

مقولات اصلی یافته‌ها با توجه به نظریه هراس اخلاقی تعیین شدند. در این نظریه، اعمال و رفتار گروهی از جامعه به عنوان تهدیدی برای نظم اجتماعی شناسایی می‌شود. این گروه به عنوان «دیگری» شناخته می‌شوند و مسئولیت برخی آسیب‌ها متوجه آن‌ها می‌گردد و تلاش می‌شود به عنوان دشمن جامعه و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی معرفی شوند. هراس اخلاقی، نیازمند برجسته‌کردن گروهی از جامعه است که با رفتار اهریمنی و نامطلوب به نظم و موجودیت جامعه صدمه می‌زند. این‌ها مقدمه‌ای است برای انحرافی شناخته‌شدن رفتار گروهی که تهدید شناخته می‌شوند و هدایت کارزاری برای بازگرداندن یا تشدید مکانیسم کنترل اجتماعی و تصویب قانون علیه آن گروه. بر این اساس، داده‌های به دست آمده از تحلیل محتوای متون انتخاب‌شده در شش مقوله به شرح جدول شماره ۲ دسته‌بندی شدند.

به‌طور خلاصه، دست‌اندرکاران اخلاق، ناهمنوایی زنان با حجاب رسمی را به عنوان رفتار انحرافی شناسایی می‌کنند که نظم اجتماعی موجود را در پنج بعد (شامل بنیان خانواده، نظام اجتماعی فرهنگی، انقلاب و نظام سیاسی، دین و طبیعت) تهدید می‌کند. زنان ناهمنوا با حجاب رسمی، به مثابه تهدیدهایی برساخته می‌شوند که با ارتکاب رفتار انحرافی موجب نگرانی جامعه شده‌اند. دست‌اندرکاران اخلاق خط تمایزی بین زنان ناهمنوا با حجاب و جامعه ترسیم می‌کنند و آن‌ها را به عنوان دشمن جامعه مستحق مجازات می‌شمارند.

جدول شماره ۲: طبقات اصلی و فرعی درک متولیان اخلاق از ناهمنوایی زنان با حجاب رسمی  
(بر اساس مؤلفه‌های هراس اخلاقی)

طبقات اصلی	زیر طبقات	کد / مفهوم
برساخت شمایل زن شهر آشوب	نمایشگری و اغواگری	ارتکاب رفتار اغواگرانه و تحریک مردان، اختلال امنیت روانی مردان مجرد و لغزش مردان متأهل،
	تضعیف وفاداری مردان به همسر	دلسردی مردان از همسر و بی‌وفایی
تهدیدهای ادراک شده	تهدید بنیان خانواده	گسترش خیانت مردان به همسر، افزایش طلاق، فروپاشی خانواده
	تهدید نظام اجتماعی و فرهنگی	از بین بردن ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، نابود کردن فرهنگ، اختلال در نظم اجتماعی از طریق فروپاشی خانواده، ترویج سبک زندگی غربی، ترویج بی‌بندوباری جنسی، تولید الگو برای دختر بچه‌ها، افزایش آسیب‌های اجتماعی
	تهدید انقلاب و نظام سیاسی	ابراز مخالفت سیاسی با کشف حجاب، عامل اجرای نقشه‌های دشمنان
	تهدید دین	بی‌حجابی تهدید دین، جامعه دینی و دین‌داران، بی‌حجابی مصداق اباحه‌گری، بی‌توجهی به دستورات دینی و ترویج بی‌دینی شناخته می‌شود. مخدوش شدن یا استحاله هویت دینی جامعه، تعرض به حریم مؤمنین
	بلایا و مصائب	تغییرات اقلیمی و خشک‌سالی و بلایا طبیعی نتیجه بی‌حجابی به‌عنوان گناه است.
دیگری سازی و خصوصیت	ارتکاب خلاف قانون	بی‌حجابی برنامه دشمن خارجی است، زنان بی‌حجاب عاملان دشمن در داخل کشور هستند، بی‌حجابی همسویی با منافع دشمن است.
	ارتکاب گناه	
	عامل دشمن	
تحقیر و نفی عاملیت زنان نافرمان	جهل و بی‌اطلاعی	جاهل بودن زنان بی‌حجاب، تبدیل شدن به ابزار دشمن، بی‌اطلاعی از خدمت به دشمن، زنان بی‌حجاب فریب دشمن را خورده‌اند.
	فریب‌خوردگی	
ناهمنوایی زنان با حجاب رسمی عامل نگرانی	نگرانی متولیان اخلاق	نگرانی دین‌داران از وضعیت حجاب زنان، عصبانیت و ناراحتی مؤمنین از بی‌حجابی
	نگرانی دین‌داران و مؤمنین	
ضرورت تشدید کنترل و مجازات	کنترل سخت	کنترل بی‌حجابی توسط پلیس، بازداشت زنان بی‌حجاب، اخراج زنان بی‌حجاب، تنبیه صاحبان اماکن و کسب‌وکارهایی که در آن‌ها زنان کشف حجاب می‌کنند، تبعید زنان بی‌حجاب.
	کنترل نرم	نظارت فرهنگی بر زنان، ترویج سبک زندگی اسلامی، آموزش و تبلیغات، جریمه و محرومیت اجتماعی

## ۱-۵. برساخت شمایل زن شهرآشوب

شیاطین قوم که با رفتارهای اهریمنی موجب آسیب زدن به جامعه می شوند، از مؤلفه های نظریه هراس اخلاقی به شمار می روند. دست اندرکاران اخلاق برای ایجاد هراس، گروهی را به عنوان مسئول تهدید و آسیب به ارزش ها و نظم اجتماعی برجسته و آن ها را به عنوان عناصر مخربی معرفی می کنند که باید از جامعه طرد و حذف شوند.

از نظر دست اندرکاران اخلاق، ناهمنوایی زنان با قانون حجاب به معنی ارتکاب رفتار اغواگرانه است که موجب لغزش اخلاقی و سُست شدن تعهد مردان به خانواده می شود. از نظر آن ها، زنان ناهمنوا با قانون حجاب با حضور در عرصه عمومی موجب تحریک تمایلات جنسی مردانه میشوند و کنترل و نظارت درونی مردان را تضعیف می کنند.

حضور زنان بی حجاب به عنوان عامل اختلال امنیت روانی مردان مجرد و لغزش مردان متأهل معرفی می شود؛ چنان که مردان با دیدن زنان بی حجاب تحریک می شوند و چون راهی برای تشفی میل جنسی ندارند، دچار بیماری روانی می شوند. مردان متأهل نیز با دیدن زنان بی حجاب و مقایسه آن ها با همسر خود از زندگی مشترک دلسرد می شوند و ممکن است به سمت طلاق بروند و خانواده فروپاشد. با این وصف، زنان ناهمنوا با قانون حجاب، به عنوان عناصری معرفی می شوند که با کنش اهریمنی برای نظم اجتماعی خطرناک هستند. از این منظر، مسئولیت لغزش مردان و خیانت احتمالی شان به همسر، متوجه زنان بی حجاب به عنوان شیاطین وسوسه گر می شود.

«ازجمله پیامدهای بی حجابی در جامعه خانواده محور، افزایش خیانت زوجین و فروپاشی خانواده ها و به تبع آن بالا رفتن آمار طلاق، تشویق مردها به بی وفایی و در نتیجه فروپاشی خانواده هاست» (متن شماره ۹).

«یک خانم با این وضعیت ناهنجار، بی حجاب و پوشش نامناسب وارد جامعه شود، امنیت روحی و روانی جوانی را که به هر دلیل ازدواج برایش میسر نیست، به هم می ریزد» (متن شماره ۱۱).

## ۲-۵. تهدیدهای ادراک شده

هراس اخلاقی وقتی به وجود می آید که یک گروه یا یک وضعیت به عنوان تهدیدی برای ارزش ها، منافع و نظم اجتماعی به حساب بیایند. دست اندرکاران اخلاق از امکانات مختلف برای شناسایی یک وضعیت یا گروه به عنوان تهدید استفاده می کنند. آن ها رفتاری را که ممکن است از نظر جامعه عادی باشد یا واکنشی به آن صورت نگرفته باشد، به عنوان

تهدید برای اخلاق، ایدئولوژی، سبک زندگی و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی معرفی کنند. این تهدید ممکن است ناموجود باشد یا این‌که در مورد آن بزرگ‌نمایی و اغراق صورت گیرد. در مورد ناهمنوایی زنان با قانون حجاب، متولیان و دست‌اندرکاران اخلاق بی‌حجابی را به‌عنوان تهدیدی برای موجودیت جامعه و ارکان آن قلمداد می‌کنند. از نظر آن‌ها، حضور زنان بی‌حجاب، تهدیدی برای بنیان خانواده، نظام اجتماعی و فرهنگی، نظام سیاسی، دین و وقوع مصائب و بلایای طبیعی است.

### ۱-۲-۵. تهدید بنیان خانواده

از نظر دست‌اندرکاران اخلاق، بی‌حجابی عامل تهدید خانواده است و باعث گسترش طلاق می‌شود. آن‌ها معتقدند حضور زنان بی‌حجاب در عرصه عمومی موجب می‌شود مردان، زنان بی‌حجاب را با همسر خود مقایسه کنند و از ادامه زندگی با همسرشان دلسرد و منصرف شوند. این امر موجب افزایش طلاق و فروپاشی خانواده می‌شود. تهدید بنیان خانواده مهم‌ترین تهدیدی است که دست‌اندرکاران اخلاق از جانب زنان ناهمنوا با قانون حجاب ادراک می‌کنند و تجلی آن در ماده یک پیش‌نویس لایحه مورد مناقشه عفاف و حجاب نیز مشهود است<sup>۱</sup>.

«اگر بدحجابی و بی‌حجابی در جامعه رایج شود، به‌طور قطع کانون خانواده متزلزل شده و فرو خواهد ریخت» (متن شماره ۱۲).

«بی‌حجابی خطرات زیادی برای بنیان خانواده دارد و خانواده‌ها را سست بنیاد می‌کند» (متن شماره ۱۸).

### ۲-۲-۵. تهدید نظام اجتماعی و فرهنگی

متولیان اخلاق زنان بدون روسری را نه تنها تهدیدی برای خانواده، بلکه خطری برای نظام اجتماعی و فرهنگی معرفی می‌کنند. از نظر آن‌ها، زنان بی‌حجاب ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را از بین می‌برند و فرهنگ را به نابودی می‌کشاند. همچنین، نظم اجتماعی را از طریق فروپاشی خانواده تهدید می‌کنند.

۱. خانواده، به‌عنوان کانون اصلی رشد و تعالی انسان و آرامش او اصالت دارد و هر رفتاری که به ترویج برهنگی، بی‌عفتی، بی‌حجابی، بدپوششی و اعمال خلاف عفت عمومی که منجر به برهم‌زدن آرامش زن و مرد در خانواده، رواج ازدواج دیرنگام، گسترش طلاق و آسیب‌های اجتماعی و زوددن ارزش خانواده شود، نقض بندهای (۱) و (۷) اصول سوم و دهم قانون اساسی است و مطابق احکام این قانون و سایر قوانین ممنوع است.

زنان بی حجاب به عنوان منحرفانی برچسب می‌خورند که هنجار حجاب را نقض و از سبک زندگی غربی پیروی می‌کنند و به الگوی دخترپچه‌ها تبدیل می‌شوند. زنان بدون روسری به عنوان عاملان ترویج فحشا و بی بندوباری مسئول آسیب‌های اجتماعی شناسایی می‌شوند.

«تنها به عنوان یک بُعد توخالی می‌توان به بی‌حجابی نگاه کرد و در عوض انتهای این یک بُعد باتلاق عمیقی است که نه تنها گریبان‌گیر یک خانواده و یک جامعه می‌شود بلکه فرهنگ یک کشور را رو به نابودی می‌کشاند» (متن شماره ۲۴).

«بی‌حجابی عامل سقوط شخصیت زن، ایجاد بیماری روانی در جامعه، فروپاشی کانون خانواده، از بین رفتن امنیت فردی و اجتماعی و عامل سقوط جامعه بشری است» (متن شماره ۳۳).

### ۳-۲-۵. تهدید انقلاب و نظام سیاسی

یافته‌ها نشان داد بی‌حجابی و ترویج آن به عنوان تهدیدی برای نظام سیاسی و انقلاب اسلامی تفسیر می‌شود. در دیدگاه آن‌ها، بی‌حجابی روشی برای ابراز مخالفت سیاسی و همچنین تضعیف حاکمیت اسلامی است که دشمنان نظام و انقلاب آن را طراحی و توسط زنان بی حجاب اجرا می‌کنند. آن‌ها معتقدند چنین تهدیدی جدی است و باید با آن مقابله شود:

«باید در مقابل نقشه شوم دشمن در رابطه با ترویج بدحجابی بایستیم و اجازه ندهیم با ترویج بدحجابی و کشف حجاب، به دین اسلام و بنیان خانواده‌ها و نیز انقلاب ضربه زده شود» (متن شماره ۸).

«فتنه اخیر... فتنه‌ای بود که دشمن در آن با نشانه‌گرفتن حجاب بانوان قصد داشت انقلاب اسلامی و ایران اسلامی را از بین ببرند» (متن شماره ۲۱).

### ۴-۲-۵. تهدید دین

از نگاه دست‌اندرکاران اخلاق، ناهمنوایی زنان با قانون حجاب، تهدیدی برای دین، جامعه دینی و دین‌داران است و بی‌حجابی به عنوان مصداق اباحه‌گری شناخته می‌شود. در دیدگاه متولیان اخلاق، ناهمنوایی با حجاب، از سه جهت تهدیدکننده دین است: اول این‌که بی‌توجهی به دستورات دینی است و حضور زنان بی حجاب در عرصه عمومی عامل فساد و لالابالگیری و ترویج بی‌دینی شناخته می‌شود؛ دوم، بی‌حجابی به تنهایی هویت

دینی جامعه را مخدوش و دچار استحاله می‌کند؛ و سوم، زنان ناهمنوا با حجاب به عنوان متعرضان به حریم مؤمنین معرفی می‌شوند:

«از مسیری حجابی و نگاه هوس‌آلود، فساد و بی‌دینی در جامعه گسترش می‌یابد و در نهایت جامعه‌ای بی‌تقوا و بی‌پروا و بی‌خدا خواهیم داشت» (متن شماره ۳۱).

«ازجمله پیامدهای بی‌حجابی... ترویج بی‌دینی در جامعه دینی و لابلالی‌گری و بی‌توجهی به احکام شرعی و دین در جامعه اسلامی می‌باشد» (متن شماره ۹).

### ۵-۲-۵. بلایا و مصائب

برخی از دست‌اندرکاران اخلاق، تغییرات اقلیمی و خشک‌سالی و بلایای طبیعی را به ارتکاب گناه نسبت می‌دهند و بی‌حجابی را به‌عنوان گناهی معرفی می‌کنند که موجب خشم طبیعت و کاهش برکت و نزولات آسمانی می‌شود.

«وضعیت افتضاح حجاب ... یکی از دلایل کم‌شدن برکات زندگی و قطع شدن نزولات آسمانی است» (متن شماره ۲).

### ۵-۳. دیگری‌سازی و خصومت

در هراس اخلاقی باید سطحی از خصومت با گروهی که به‌عنوان مسئول رفتار و اعمال تهدیدآمیز برای ارزش‌های اجتماعی و جامعه شناسایی شده‌اند به وجود بیاید. به این گروه برچسب منحرف زده می‌شود و به‌عنوان دشمنانی که در برابر جامعه محترم و قانونمند ایستاده‌اند، برجسته می‌شوند. تمایز بین ما و آن‌ها ایجاد می‌شود و آن‌ها به‌عنوان «دیگری» صورت‌بندی می‌شوند.

از دیدگاه دست‌اندرکاران اخلاق، افزایش ناهمنوایی زنان با قانون حجاب، برنامه و توطئه دشمنان غربی برای ضربه‌زدن به حکومت اسلامی در ایران است. آن‌ها زنان بی‌حجاب را عوامل دشمن می‌دانند که در خط دشمن و در راه منافع دشمن گام برمی‌دارند. از این منظر، زنان بی‌حجاب به‌عنوان «دیگری» شناسایی می‌شوند و خطی میان «جامعه محترم و قانونمند» و «آن‌ها» ترسیم می‌شود. وقتی زنان ناهمنوا با قانون حجاب به‌عنوان «دیگری» و بخشی از برنامه دشمن صورت‌بندی می‌شوند، زمینه برای طرد و مجازات آن‌ها نیز فراهم می‌شود.

«بدین سان دشمن با بهره‌گیری از این راهبردها و پروژه کشف حجاب در پی آن است تا از ظرفیت زنان به عنوان نیروهای پیاده‌نظام در جهت ایجاد نافرمانی مدنی و مقابله با مؤلفه ژئوکالچری جمهوری اسلامی گام بردارد» (متن شماره ۱۷).

«بی‌حجابی، پروژه‌ای چندوجهی و مرتبط با عناصر هویتی است. این معضل، چنان‌که نشانه‌های آن در ماه‌های اخیر ظاهر شده، می‌تواند با هدایت دشمنان و در فرایند جنبش اجتماعی فمینیستی، به تدریج به وضعیت وخیمی منتهی شود که علاوه بر مفاسد دینی و اخلاقی گسترده و عمیق، کشور را دچار بی‌هویتی و استحاله کرده، استقلال آن را خدشه‌دار نماید» (متن شماره ۲۹).

#### ۴-۵. تحقیر و نفی عاملیت زنان نافرمان

در هراس اخلاقی، گروهی که به عنوان نمادهای بی‌نظمی اخلاقی معرفی می‌شوند، فاقد هر ویژگی مثبت جلوه داده می‌شوند و ارزیابی دست‌اندرکاران اخلاق از آن‌ها تحقیرآمیز است. در مسئله حجاب در ایران این تحقیر به شکل جاهل شمردن و نفی سوژگی زنان نافرمان بیان می‌شود. درحالی‌که زنانی که از رعایت حجاب نافرمانی می‌کنند عاملان دشمن تلقی می‌شوند، اما دست‌اندرکاران اخلاق بر این باورند که زنان ناآگاهانه به ابزار دشمن تبدیل شده‌اند و از این‌که با رعایت نکردن حجاب، به دشمن خدمت می‌کنند اطلاع ندارند.

در این دیدگاه، عاملیت و استقلال زنان در انتخاب نوع پوشش نفی می‌شود و انتخاب پوشش آن‌ها، نه یک کنش اجتماعی خلاقانه، بلکه رفتاری تعریف می‌شود که از روی جهل و ناآگاهی و فریب‌خوردگی از زنان سر می‌زند. درواقع در این دیدگاه زنان ناهمنوا با قانون حجاب تحقیر می‌شوند که از خودشان فکر و نظری ندارند و با نافرمانی بازیچه دشمنان شده‌اند.

«برخی از روی ناآگاهی کشف حجاب را نوعی مخالفت با نظام اسلامی می‌دانند اما این افراد مسیر دشمن را در پیش گرفته‌اند، لذا باید بیدار شوند و با بصیرت خویش دسیسه دشمنان را خنثی کنند» (متن شماره ۱۳).

«ما نباید برخورد تندی داشته باشیم؛ مسئله حجاب به مخاطب گفته شود. چون عدم رعایت حجاب از سوی زنان به دلیل جهل آنان است؛ برخی ادعا می‌کنند که حجاب را آقایان می‌گویند و در قرآن نیست» (متن شماره ۱۸).

## ۵-۵. ناهمنوایی زنان عامل نگرانی

متولیان اخلاق برای پیشبرد هدفشان (مقابله با گروهی که رفتارشان تهدیدزا تلقی می‌شود)، ایجاد نگرانی در میان جامعه یا دست‌کم بخشی از جامعه را دنبال می‌کنند. آن‌ها می‌کوشند نگرانی جامعه را برانگیزانند تا زمینه برای برخورد با عاملان و ایجادکنندگان نگرانی فراهم شود. در مسئله حجاب، دست‌اندرکاران اخلاق در سخنرانی‌ها، نوشته‌ها و مصاحبه‌هایشان که در رسانه‌ها منتشر می‌شود، به‌ویژه بر نگرانی دین‌داران از وضعیت حجاب زنان و تبعات آن تأکید می‌کنند.

از نگاه این دست‌اندرکاران، کشف حجاب به‌عنوان یک گناه و معصیت، موجب ناراحتی و ناخرسندی مردم و دین‌داران شده است. متولیان اخلاق، ناهمنوایی زنان با قانون حجاب را کنشی تفسیر می‌کنند که با هدف تضعیف دین انجام می‌شود و می‌گویند چنین کنشی موجب عصبانیت و نگرانی دین‌داران شده و باید با آن مقابله شود.

«مردم و دین‌داران ما نیز از کسانی که کشف حجاب را ترویج می‌کنند به‌شدت عصبانی و ناراحت هستند» (متن شماره ۲۸).

«نگرانی‌های فراوانی در جامعه در بین مردم متدین به وجود آمده است، مخصوصاً در این ماه مبارک رمضان، در منبرها، نماز جمعه و جاهای مختلف این نگرانی‌ها ظهور و بروز پیدا کرده است و مردم نگران هستند که بالاخره موضوع حجاب به کجا خواهد کشید.» (متن شماره ۶).

## ۵-۶. ضرورت تشدید کنترل و مجازات

بر اساس نظریه هراس اخلاقی، گروه‌های ذینفع و دست‌اندرکاران اخلاق به دنبال بازگرداندن مکانیسم‌های کنترل پوشش زنان هستند و کارزاری را به راه می‌اندازند تا رفتار یا عملی را که تهدید می‌دانند به‌عنوان انحراف و امر غیرقانونی تعریف کنند و زمینه را برای غیرقانونی کردن آن عمل و تعیین مجازات برای آن فراهم کنند.

در مسئله حجاب، دست‌اندرکاران اخلاق بعد از تعریف بی‌حجابی به‌عنوان یک گناه، انحراف و جرم و تهدید شمردن آن برای نظم اجتماعی بر ضرورت مقابله با آن تأکید دارند. آن‌ها خواستار افزایش نظارت بر زنان هستند و بر این گمان‌اند که اعمال کنترل برای غلبه بر تهدیدهای بی‌حجابی مؤثر است. از این رو، از دستگاه حکومت تقاضای تنبیه و تشدید مجازات بی‌حجابی را مطرح می‌کنند.

نتیجه این هراس اخلاقی، تهیه و تصویب لایحه «عفاف و حجاب» و نیز طرح موسوم به «نور» تاکنون بوده است که توسط پلیس اجرا می‌شود. از نظر متولیان اخلاق، قوانین و مجازات موجود کافی نیست و باید راهکار «مؤثری» اندیشیده شود. تحلیل داده‌ها نشان داد که دست‌اندرکاران اخلاق بر سر چگونگی کنترل زنان اجماع ندارند و برخی به شیوه‌های کنترلی نرم و گروهی دیگر به روش‌های کنترلی سنگین و سخت‌گیرانه‌تر اعتقاد دارند.

### ۱-۶-۵. کنترل سخت:

کنترل سخت‌گیرانه در مورد حجاب شامل حضور مأموران در اماکن عمومی و تذکر به زنان، بازداشت زنان در خیابان و انتقال آن‌ها به خودروهای پلیس، توقیف خودرو و تعطیلی و مهر و موم مراکز تجاری و کسب و کارهاست. گروهی از دست‌اندرکاران اخلاق وجود چنین شیوه‌هایی را برای هم‌نوا کردن زنان با قانون حجاب مؤثر می‌دانند و برخی شیوه‌هایی را پیشنهاد می‌کنند که تاکنون اتخاذ نشده است:

«بعضی مجازات‌ها نظیر تبعید که بسیار بازدارنده است می‌توانست در این لایحه عفاف و حجاب وجود داشته باشد که متأسفانه وجود ندارد و بهتر است افزوده شود» (متن شماره ۱۰).  
«مردم از مسئولان امنیتی و قضائی انتظار دارند تا با شبکه‌های ترویج بی‌حجابی و سلبریتی‌های ضد فرهنگ ایرانی-اسلامی و فضای مجازی ولنگار با فاطمیت برخورد و مسئولان فرهنگی و تبلیغی و رسانه‌ای هم به وظایف خود در قبال ترویج عفاف و حجاب عمل کنند» (متن شماره ۷).

### ۲-۶-۵. کنترل نرم

شیوه‌هایی مانند ترویج سبک زندگی اسلامی، آموزش و تبلیغات، جریمه و محرومیت اجتماعی از نظر بخشی از دست‌اندرکاران اخلاق از شیوه‌های نرم محسوب می‌شود که نسبت به مواجهه خیابانی تأثیر بیشتری بر پذیرش قانون حجاب دارند.

«از جمله راهکارهای مبارزه با بی‌حجابی، آگاهی‌دهی در سطح جامعه و در بین اقشار مختلف و نیز فرهنگ‌سازی گسترده است که همت همگانی را می‌طلبد و باید محرومیت‌های اجتماعی جایگزین جریمه‌های نقدی شود و می‌توان با ترویج سبک زندگی اسلامی یعنی ترویج پوشش مورد نظر دین اسلام، به جوانان و نوجوانان الگودهی و جهت‌دهی کرد» (متن شماره ۹).

«جریمه از برخورد خیابانی خیلی بهتر است، چون برخورد خیابانی و زدوخورد، عوارض بدی دارد. اما جریمه هم فشار است و اگر مجبور باشیم باید از فشار استفاده کنیم. لازم است ترویج حجاب از راه محبت‌آمیز باشد و تبعات و فساد بی‌حجابی برای جامعه روشن شود، در این صورت اثر بهتر و بیشتری دارد» (متن شماره ۱۸).

## ۶. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این مطالعه نشان داد که دست‌اندرکاران اخلاق، زنان ناهمنوا با پوشش و حجاب رسمی را به عنوان «دیگری» و تهدیدی برای نظم اجتماعی صورت‌بندی می‌کنند. آن‌ها زنان ناهمنوا با قانون حجاب را موجب لغزش اخلاقی جامعه شناسایی می‌کنند؛ کسانی که بنیان خانواده و نظام اجتماعی-فرهنگی را تهدید و به حقوق دین‌داران تعرض می‌کنند. دست‌اندرکاران اخلاق با تحقیر و جاهل‌دانستن زنان، عاملیت آن‌ها را نفی می‌کنند و حضور زنان بدون پوشش سر در فضای عمومی را توطئه دشمنان می‌دانند که می‌خواهند به حکومت مستقر ضربه بزنند. علاوه‌براین، افزایش ناهمنوایی زنان را موجب نگرانی دین‌داران و عامل تضعیف دین می‌دانند و بر ضرورت تشدید کنترل اجتماعی از روش‌های مختلف اصرار می‌ورزند.

بر اساس یافته‌ها می‌توان گفت آنچه در مورد حضور زنان بدون روسری در جامعه ایران، به ویژه بعد از اعتراضات اجتماعی سال ۱۴۰۱ اتفاق افتاده، نوعی هراس اخلاقی است که با اتکا به نگرانی‌های دین‌داران از تهدید ارزش‌های دینی و جامعه دینی برساخت شده است. در واقع، دست‌اندرکاران اخلاق با برجسته‌کردن این تهدیدها، زنان بی‌حجاب را نمادهای بی‌نظمی اخلاقی می‌دانند و خواستار برخورد با آن‌ها می‌شوند. البته سوژگی این عناصر به رسمیت شناخته نمی‌شود و عاملیتشان در انتخاب نوع پوشش نفی می‌شود و برای نشان دادن جدیت تهدید بی‌حجابی، زنان بی‌حجاب عمدتاً به عنوان فریب‌خوردگان و ابزار و بازیچه دشمن معرفی می‌شوند. در واقع، به نظر می‌رسد منسوب‌کردن زنان بی‌حجاب به دشمن، روشی برای تسهیل دیگری‌سازی از آن‌ها در چشم دین‌داران و سایر اعضای جامعه و پیشبرد فرآیند طرد و مجازات آن‌ها باشد.

یافته‌های این مطالعه با یافته‌های مطالعه‌العتیبی (۲۰۱۷) مطابقت دارد که نشان داد در پی هراس اخلاقی ایجادشده در مورد ممنوعیت رانندگی زنان در عربستان، سنت‌گرایان این عمل را به علت نقض هنجارهای مربوط به نقش‌های جنسیتی برنمی‌تابند.

همچنین، یافته‌های این مطالعه با یافته‌های مازارلا (۲۰۲۰) همخوانی دارد که نشان داد رسانه‌های خبری در آمریکا بدن دختران را در درس‌ساز و نیازمند نظارت و مواظبت بزرگ‌سالان می‌دانند. او یک وسواس فرهنگی نسبت به بدن دختران را برجسته می‌کند که اغلب به هراس اخلاقی نزدیک می‌شود.

در این مطالعه مشخص شد دست‌اندرکاران اخلاق بر این فرض پافشاری می‌کنند که کشف حجاب زنان، موجودیت خانواده را تهدید می‌کند. آن‌ها تقریباً متفق‌القول هستند که زنان بی‌حجاب موجب لغزش مردان و ازاین‌رو طلاق و فروپاشی خانواده می‌شوند. این در حالی است که برخی پژوهش‌های انجام‌شده ضرورتاً از چنین فرضیه‌ای حمایت نمی‌کنند و عوامل دیگری را نیز در فروپاشی خانواده مؤثر می‌دانند. مطالعات از جمله چندین فراتحلیل که به بررسی علل و عوامل طلاق و فروپاشی خانواده در ایران پرداخته‌اند، به این نتیجه نرسیده‌اند که نوع پوشش زنان در خیابان به تنهایی موجب تزلزل خانواده یا طلاق می‌شود (آرامی و همکاران، ۱۴۰۲؛ ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۰؛ تنهایی و شکرپیگی، ۱۳۸۷؛ بنی‌هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷؛ دماری و همکاران، ۱۴۰۱؛ صادقی، ۱۳۹۵؛ صدرالاشرفی و همکاران، ۱۳۹۱؛ علمی، ۱۳۹۹؛ غیاثی و همکاران، ۱۳۹۸؛ کاظمی‌پور و خوشنویس، ۱۳۹۲؛ کاملی، ۱۳۸۶؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰؛ مولایی، ۱۳۹۸؛ نیازی و همکاران، ۱۳۹۷). در واقع، درک ناهمنوایی زنان با قانون حجاب به‌عنوان تهدید خانواده، مبنای پژوهشی ندارد و فرضیه تأیید‌نشده‌ای است که دست‌اندرکاران اخلاق برای پیشبرد هدفشان که دیگری‌سازی از زنان نافرمان و طرد آن‌هاست مطرح می‌کنند و به هراس اخلاقی دامن می‌زنند. انطباق یافته‌ها بر مبنای نظری پژوهش نشان می‌دهد که مسئله حجاب در ایران تقریباً همه معیارهای برشمرده شده از سوی گود و بن‌یهودا برای هراس اخلاقی را دارد.

اولین معیار، افزایش سطح نگرانی در مورد ناهمنوایی با قانون حجاب و تبعات آن است که در یافته‌ها دیدیم دست‌اندرکاران اخلاق هم بر این نگرانی تأکید دارند و هم در دامن‌زدن به آن در تکاپو هستند. آن‌ها بر این اعتقادند که افزایش کشف حجاب موجب نگرانی مردم و به خصوص دین‌داران شده است و تهدیدهای مختلف بی‌حجابی به نقل از آن‌ها در رسانه‌ها منتشر می‌شود.

معیار دوم، خصومت است. چنان‌که در یافته‌ها آمد، در دیدگاه متولیان و دست‌اندرکاران اخلاق که در رسانه‌ها منتشر شده، زنان ناهمنوا با قانون حجاب به‌عنوان عناصر مخربی معرفی می‌شوند که نظم اجتماعی، بنیان خانواده، دین و نظام سیاسی را تهدید می‌کنند و حتی مقصر خشک‌سالی و کاهش برف و باران معرفی می‌شوند. علاوه‌براین، زنان ناهمنوا مستقیماً به‌عنوان

عاملان دشمن تلقی می‌شوند که رفتارشان توسط برنامه‌های توطئه‌آمیز دشمنان جهت داده شده است. درواقع، از دو جهت زنان ناهمنوا با قانون حجاب منحرف و مسئول تهدید شناخته می‌شوند.

در مورد معیار سوم، باید حداقلی از اجماع در جامعه وجود داشته باشد که تهدید موردادعا، واقعی و جدی و به علت عمل اشتباه یک گروه ایجاد شده است. در مورد حجاب اجباری، اجماع و توافق در بین توده‌های مردم در مورد تهدید بودن نوع پوشش زنان وجود ندارد ولی ایجاد هراس اخلاقی از الگوی مهندسی نخبگان تبعیت می‌کند که بخشی از نخبگان حاکم به تهدیدهای ناشی از زنان ناهمنوا با قانون حجاب می‌پردازند. چنان‌که گود و بن‌یهودا (۱۹۹۴: ۱۵۷) می‌گویند حتماً لازم نیست اکثریت با هراس همراهی کنند، بلکه هراس اخلاقی در اندازه‌های متفاوتی از جامعه به وجود می‌آید.

معیار چهارم، عدم تناسب است، یعنی این‌که نگرانی به‌وجودآمده نامتناسب با میزان تهدید است و ارزیابی تجربی از آن پشتیبانی نمی‌کند. یافته‌ها نشان داد دست‌اندرکاران اخلاق، تهدیدهای مختلفی را از ناهمنوایی زنان با قانون حجاب ادراک می‌کنند، از تهدید خانواده (که پیش‌تر به عدم تأیید آن در پژوهش‌ها اشاره شد) تا تهدید فرهنگ و جامعه و نظام سیاسی. به نظر می‌رسد بزرگنمایی و اغراق درباره ناهمنوایی زنان با حجاب، نامتناسب و بیشتر برای ایجاد هراس اخلاقی و مقابله با زنان بی‌حجاب به مثابه «دیگری» صورت می‌گیرد.

معیار پنجم این است که هراس اخلاقی در دوره‌هایی فوران و بعد فروکش می‌کند. ممکن است مدتی نهفته و هرازگاهی ظاهر شود و درواقع، یک تب پایدار نیست. مروری بر تاریخ مطالب منتشرشده در رسانه‌ها نشان می‌دهد که با آن‌که بحث درباره حجاب معمولاً جریان دارد، اما در مقاطعی مانند فصل گرما یا بعد از اعتراضات اجتماعی شدت می‌گیرد.

با آن‌که هژمونیک‌شدن حجاب محصول تفوق گفتمان اسلام‌گرایی بعد از انقلاب ۱۳۵۷ و حذف گفتمان سکولاریسم است، اما خُرده‌گفتمان‌های اسلام‌گرایی شامل اصلاح‌طلبی و اصول‌گرایی در مورد حد حجاب و تکلیف حکومت در الزام یا عدم الزام جامعه به رعایت حجاب تفاوت دارند؛ چنان‌که گفتمان اصلاحات، انگاره حجاب حداقلی و عدم الزام نسبی حکومتی حجاب را برگزیده است و در مقابل گفتمان اصولگرایی به نقد انگاره‌های پوشش خُرده‌گفتمان پرداخته و از حد حجاب حداکثری و الزام حکومتی حجاب دفاع می‌کند (محسنی‌ابوالخیری، ۱۳۹۸: ۱۰۰). ایجاد هراس اخلاقی درباره ناهمنوایی زنان با قانون حجاب نیز اغلب از راهبردهای طرفداران گفتمان دوم است.

به راه انداختن هراس اخلاقی درباره ناهمنوایی زنان با قانون حجاب موجب شده است که دستگاه حکومت، تمهیدهایی را برای الزام زنان به همنوایی با قانون حجاب اجباری اتخاذ کند که از جمله آن‌ها می‌توان به تصویب قانون عفاف و حجاب، پلمب و مهروموم واحدهای صنفی و کسب و کارها، طرح‌های مقابله پلیس با کشف حجاب از جمله طرح موسوم به نور، گماشتن حجاب بان در مترو و برخی معابر، سخت‌گیری در ورودی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و اخیراً تصمیم به تأسیس کلینیک‌های ترک بی‌حجابی اشاره کرد.

این طرح‌های برخاسته از هراس اخلاقی نتوانسته مقبولیت اجتماعی داشته باشد و تاکنون موفقیت‌آمیز نبوده است. هراس اخلاقی به‌عنوان راهبردی که بخشی از نخبگان حاکم و دستگاه تبلیغاتی آن‌ها سعی در گستراندنش دارند، نتوانسته عمومیت پیدا کند و بنابراین طرح‌های مقابله با حجاب، نه تنها حمایت جامعه را کسب نکرده است؛ بلکه به نارضایتی جامعه از حکومت و مأموران اجرای حجاب و تشدید تعارض و تقابل بین حکومت و جامعه به خصوص زنانی منجر شده که برای کسب حق اختیار بر پوشش تلاش می‌کنند.

## منابع

- آرامی، حسین، شفیع‌آبادی، عبدالله و زهراکار، کیانوش (۱۴۰۲). مطالعه کیفی شناسایی مؤلفه‌های پیشگیرانه از فروپاشی خانواده. خانواده‌درمانی کاربردی، ۴(۱)، ۳۱۲-۳۳۹.
- ابراهیمی، لقمان و محمدلو، مریم (۱۴۰۰). مرور نظام‌مند عوامل زمینه‌ساز طلاق توافقی زوجین دهه اخیر در ایران (۱۳۸۸-۱۳۹۸). فصلنامه زن و جامعه، ۱۲(۴۶)، ۱۶-۲۹.
- ابوالحسن تنهایی، حسین و شکرپیگی، عالیه (۱۳۸۷). جهانی‌شدن، تجددگرایی و خانواده در ایران. مجله جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد آشتیان، ۱۱، ۳۳-۵۵.
- بستان (نجفی)، حسین (۱۳۹۴). فراتحلیل تحقیقات عرفی‌شدن در ایران بر پایه شاخص‌های برگرفته از متون دینی. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۳(۱۱)، ۵۳-۸۹.
- بنی‌هاشمی، فریباسادات، علی‌مندگاری، ملیحه، کاظمی‌پور، شهلا و غلامی فشارکی، محمد (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر میزان طلاق استان‌های ایران با استفاده از مدل تحلیل مسیر. دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، ۴(۲)، ۱۸۱-۲۱۰.
- تبریزی، منصوره (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی. فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۱(۶۴)، ۱۰۵-۱۳۸.
- جلالی، سیدباسر (۱۴۰۱). جهان‌های ناسازگار: تحلیل سیاست‌های فرهنگی حوزه زنان و جوانان در ایران. سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۱)، ۹۳-۱۰۹.
- جوادی‌یگانه، محمدرضا و کشفی، سیدعلی (۱۳۸۶). نظام نشانه‌ها در پوشش. مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)، ۱۰(۳۸)، ۶۲-۸۷.

- جوادی یگانه، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۵). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان. تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات.
- حاضری، علی محمد و محسنی ابوالخیری، علیرضا (۱۳۹۸). تحلیل بر منازعات گفتمانی «حجاب» در دوره جمهوری اسلامی (۱۳۶۰ تا ۱۳۹۲). اندیشه سیاسی در اسلام، ۱۹(۶)، ۸۳-۱۰۴.
- دماری، بهزاد، حبیب‌الله مسعودی، فرید، حاجبی، احمد، درخشان‌نیا، فریبا و احسانی چیمه، الهام (۱۴۰۱). روند شاخص‌ها، عوامل مؤثر و مداخلات طلاق در ایران. مجله روان‌پزشکی و روانشناسی بالینی ایران، ۲۸(۱): ۷۶-۸۹.
- صادقی، رسول (۱۳۹۵). عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر طلاق جوانان در ایران. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۵(۳۲): ۱۸۹-۲۰۵.
- صدراالشرافی، مسعود، خنکدارطراسی، معصومه، شمخانی، اژدر و یوسفی‌افراشته، مجید (۱۳۹۱). آسیب‌شناسی طلاق (علل و عوامل) و راهکارهای پیشگیری از آن. فصلنامه مهندسی فرهنگی، ۷(۷۳): ۲۶-۵۳.
- علمی، زهرامیلا (۱۳۹۹). عوامل مؤثر بر احتمال طلاق در ایران با استفاده از روش داده‌های شبه تابلویی. فصلنامه زن و جامعه، ۱۱(۴۱): ۱۲۹-۱۵۰.
- غیاثی، هادی، نصیری، امید و مهدی‌زاده، سجاد (۱۳۹۸). تحلیل بازنمایی مطبوعات از عوامل مؤثر بر طلاق؛ مورد مطالعه: صفحات اجتماعی روزنامه ایران در سال ۱۳۹۶. پژوهش‌نامه فرهنگ و رسانه (نامه فرهنگ و ارتباطات)، ۱(۴): ۱۴۳-۱۶۴.
- فتحی، ابراهیم (۱۴۰۲). کاوشی بر مقایسه نگرش به حجاب دختران دوره متوسطه و دانشجویان دختر دانشگاه‌های ایران. مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، ۱۷(۱): ۶۱-۸۰.
- مقدم، والتین (۱۳۸۲). جنسیت و انقلاب‌ها. در جان فورن، نظریه‌پردازی انقلاب‌ها (مصص). ۱۸۵-۲۲۰. (فرهنگ ارشاد، مترجم). تهران: نشر نی.
- کاظمی پور، شهلا و خوشنویس، اعظم (۱۳۹۲). فراتحلیل مطالعات انجام شده در زمینه سطح، روند و تعیین‌کننده‌های طلاق در ایران و کشورهای منتخب طی سال‌های ۹۰-۱۳۶۵. دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، ۱(۱): ۳۳-۵۹.
- کاملی، محمدرضا (۱۳۸۶). بررسی توصیفی علل و عوامل مؤثر در بروز آسیب اجتماعی طلاق در جامعه ایران با توجه به آمار و اسناد موجود. فصلنامه دانش انتظامی، ۹(۳): ۱۸۰-۱۹۸.
- کدی، نیکی (۱۳۸۵). ریشه‌های انقلاب اسلامی (عبدالرحیم گواهی، مترجم). تهران: علم.
- کلانتری، عبدالحسین، روشن‌فکر، پیام، جواهری، جلو (۱۳۹۰). مرور سه دهه تحقیقات «علل طلاق» در ایران. مطالعات راهبردی زنان، ۱۴(۵۳): ۱۲۹-۱۶۲.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی (حسن چاووشیان، مترجم). تهران: نشر نی.
- مشونیس، جان (۱۳۹۷). مسائل اجتماعی (هوشنگ نایبی، مترجم). تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات.
- مولایی، صادق (۱۳۹۸). تأملی جامعه‌شناختی بر عوامل گرایش به طلاق در دهه اخیر ایران. فصلنامه علمی تخصصی فرهنگ پژوهش، ۱۲(۳۸): ۴۵-۷۴.
- میلانی، محسن (۱۳۸۷). شکل‌گیری انقلاب اسلامی (مجتبی عطارزاده، مترجم). تهران: گام نو.

- نیازی، محسن، عسکری کوییری، اسما، الماسی، احسان، نوروزی، میلاد و نورانی، الناز (۱۳۹۷). فراتحلیل مطالعات و تحقیقات پیرامون عوامل مرتبط با طلاق در ایران برای دوره ۱۳۹۶-۱۳۸۶. *مطالعات اجتماعی روان شناختی زنان*، ۱۵(۴)، ۱۷۷-۲۰۲.
- هادی پیکانی، مهربان و محمدوندگلوچه، نازنین (۱۳۹۶). تحلیل سیاست های فرهنگی پوشش زنان، زن و فرهنگ، ۸(۳۲)، ۹۳-۱۰۹.
- همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۹). دولت و جامعه در ایران انقراض قاجار و استقرار پهلوی (حسن افشار، مترجم). تهران: نشر مرکز
- هیوز، مایکل و کرولین جی کرولر (۱۳۹۵). مبانی جامعه شناسی (مهرداد هوشمند و غلامرضا رشیدی، مترجم). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)
- Alotaibi, Athoug (2017). *Why The Panic? Gendered Moral Panics and The Saudi Ban on Women Driving*, The George Washington University ProQuest Dissertations & Theses.
- Bastian H, Berry M (2022). Moral Panics, Viral Subjects: Black Women's Bodies on the Line during Cuba's 2020 Pandemic Lockdowns, *Journal of Latin American & Caribbean Anthropology*, 27(1-2): 16-36. <https://doi.org/10.1111/jlca.12587>
- Cohen, Stanley (1972). *Folk Devils and Moral Panics: The Construction of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon and Kee.
- Deflem, Mathieu & Chicoine, Stephen (2011). Elite-Engineered Moral Panics. In M.A. Kleiman and J.E. Hawdon (Eds.), *Encyclopedia of Drug Policy* (pp. 281-282). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Emmanuel, Durowaiye Babatunde (2014). Globalization: Cohen's Theory and the Moral Panic. *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 5(3), 1-15.
- Flores-Yeffal, Nadia & Sparger, Kade (2022). The Shifting Morals of Moral Entrepreneurs. *Social Media + Society*, 8(2), 1-11.
- Goode, Erich & Ben-Yehuda, Nachman (1994). Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction, *Annual Review of Sociology*, 20, 149-171. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.20.080194.001053>
- Goode, Erich & Ben-Yehuda, Nachman (2009). *Moral Panics: The Social Construction of Deviance* (2/e). New Jersey: Wiley Blackwell.
- HIER, Sean (2002). Conceptualizing Moral Panic through a Moral Economy of Harm. *Critical Sociology*, 28(3), 311-334. <https://doi.org/10.1177/08969205020280030301>.
- Kaptein, Muel (2023). Moral Entrepreneurship. In: D.C. Poff & A.C. Michalos, (Eds.), *Encyclopedia of Business and Professional Ethics* (pp. 1371-1374). New York: Springer. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-22767-8\\_1224](https://doi.org/10.1007/978-3-030-22767-8_1224)
- Kazemipur, Abdolmohammad, & Rezaei, Ali (2003). Religious Life under Theocracy: The Case of Iran. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(3), 347-361. <http://www.jstor.org/stable/1387739>
- Kruttschnitt, Candace & Gartner, Rosemary (2008). *Female Violent Offenders:*

- Moral Panics or More Serious Offenders? Australian & New Zealand Journal of Criminology, 41(1), 9-35. <https://doi.org/10.1375/acri.41.1.9>
- Mazzarella, Sharon (2020). Girls, Moral Panic and News Media Troublesome Bodies. London: Routledge.
  - Platt, Maria, Davies, Sharyn Graham & Bennett, Rae Bennett (2018). Contestations of Gender, Sexuality and Morality in Contemporary Indonesia. Asian Studies Review, 42(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/10357823.2017.1409698>
  - Ritzer, George (2019). Essentials of Sociology. London: Sage Publications.
  - Scott, John, ed. (2014). A dictionary of sociology. Oxford New York: Oxford University Press.
  - Thompson, Kenneth (1998). Moral Panics. London: Routledge

## References (in Persian)

- Abolhasan Tanhaei, Hosein & shekarbeygi, Alieh (2008). Globalization, modernism and family in Iran. Journal of Sociology (Azad University, Ashtian Branch), 11, 33-55.
- Arami, Hossein, Shafie Abadi, Abdollah & Zaharakar, Kianoush (2023). Qualitative Study to Identify Preventive Components of Family Collapse. Journal of Applied Family Therapy, 4(1), 312-339. doi: 10.22034/ajt.2023.340575.1559.
- Banihashemi, Fariba Sadat, Alimondegari, Maliheh, Kazemipoor, Shahla & Gholami-Fesharaki, Mohammad (2018). Investigating Factors Affecting Divorce Rate in Iran's Provinces Using Path Analysis Model. Iranian Population Studies, 4(2), 181-210.
- Bostan (Najafi), Hossain (2015). The Meta-Analysis of Researches on Secularization in Iran Based on Indicators Inferred from the Religious Scriptures. Journal of Islam and Social Studies, 3(11), 53-89.
- Damari Behzad, Masoudi Farid, Habibollah, Hajebi Ahmad, Derakhshannia Fariba & Ehsani-Chimeh Elham (2022). Divorce Indices, Causes, and Implemented Interventions in Iran. Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology, 28(1), 76-89.
- Ebrahimi, Loghman & MohammadLou, Maryam (2021). Systematic Review of the Underlying Factors of Consensual Divorce of Couples in the last Decade in Iran (2009-2020). Quarterly Journal of Woman and Society, 12(46), 16-29. doi: 10.30495/jzv.2021.24814.3224.
- Elmi, ZahraMila (2020). The Effective factors on Probability of Divorce in Iran with Using Pseudo-Panel Data Method. Quarterly Journal of Woman and Society, 11(41), 129-150.
- Fathi, Ebrahim (2023). A study on the comparison of the attitude towards the hijab of high school girls and undergraduate female students of Iranian universities. Human Sciences Elite Discourse, 7(1), 80-61. doi: 10.22081/scs.2023.64948.1188.
- Ghiasi, Hadi, nasiri, Omid & Mahdizadeh, Sajad (2020). An Analysis of the Causes of Divorce as Portrayed by the Printed Media: a Case Study of Iran Newspaper Social Pages in 2017. Letter of Culture and Communication, 4(1), 143-164.
- Giddens, Anthony (2007). Sociology (Hassan Chavoshian, Trans.). Tehran: Ney.

- Hadi Paykani, Mehraban & Mohamadvand Galojeh, Nazanin (2017). Analysis of Women's Dressing Cultural Policies. *Woman Cultural Psychology*, 8 (32), 93-109.
- Hazeri, Ali Mohammad & mohseni abolkhairi, Ali Reza (2019). An Analysis of Discourse Disputes of the Hijab in the Islamic Republic of Iran (1360-1392 Hijri/1981-2013 A.D). *The Journal of Political Thought in Islam*, 6(19), 83-104.
- Hughes, Michael & Kroehler, Carolyn (2016). *Sociology: The Core* (Mehrdad hooshmand & gholamreza rashidi, Trans.). Tehran: Samt.
- Jalali, Yaser (2022). Inconsistent Worlds: Analyzing Cultural Policies Regarding Women and the Youth. *Public Policy*, 8(1), 93-109.
- Javadi Yeganeh, Mohammad Reza & kashfi, Seyed Ali (2008). the Semiotic System of Clothing. *Women's Strategic Studies*, 10 (38), 62-87.
- Javadi Yeganeh, Mohammadreza (2015). *Values and Attitudes of Iranians (Third Wave)*. Tehran: Office of National Designs for Culture, Arts and Communication.
- Kalantari, Abdolhossein, Roshanfekar, Payam & Javaheri, Jelveh (2011). Three Decades of Researches about "Divorce Causes" in Iran: A Review. *Women's Strategic Studies*, 14(53), 129-162.
- Kameli, Mohammad Javad (2007). Etiology of Divorce in Iran. *DANESH-ENTEZAMI*, 9(3 (35), 180-198.
- Katouzian, Mohammad Ali Homayoun (2010). *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of The Pahlavis* (Hassan Afshar, Trans.). Tehran: Nashre Markaz.
- Kazemipour, Shahla & Khoshnevis, Azam (2013). Meta-Analysis of Studies on Levels, Trends and Determinants of Divorce in Iran and Selected Countries, 1970-2011. *Iranian Population Studies*, 1(1), 33-59.
- Keddie, Nikki (2006). *Root of Revolution* (Abdolrahim Govahi, Trans.). Tehran: Nashre Elm.
- Macionis, John (2018). *Social Problems* (Hooshang Nayebe, Trans.). Tehran: Research Center for Culture, Art and Communication.
- Milani, Mohsen (2008). *The Making of Iran's Islamic Revolution: from Monarchy to Islamic Republic* (Mojtaba Attarzadeh, Trans.). Tehran: Game No.
- Moghadam, Valentine (2003). *Gender and Revolutions* (Farhang Ershad, Trans.). In J, Foran, *Theorizing Revolutions* (pp. 185-220). Tehran: Nashre Ney.
- Molayei, Sadegh (2019). A sociological reflection on the factors of tendency to divorce in the last decade of Iran. *Farhang-e Pazhouhesh*, 12(38), 45-74.
- Niazzi, Mohsen, Askari Kaviri, Asma, Almasi, Ehsan, Norowzi, Millad & Nourani, Elnaz (2018). Ultra- analysis of studies and researches about divorce relevant factors in Iran for the period of 1386-1396. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 15(4), 177-202. doi: 10.22051/jwsps.2018.8627.1124.
- Sadeghi, Rasool (2016). Socio-Economic Factors Affecting Iranian Youth Divorce. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 15(32), 189-205.
- Sadrolashrafi, Masoud, Khonakdar Taresi, Masoumeh, Shamkhani, Azhdar, &

- Yusefi Afrashteh, Majid (2013). Pathology of Divorce (factors and causes) and Solutions to Prevent. *Cultural engineering*, 7 (73), 26-53.
- Tabrizi, Mansoureh (2014). Qualitative content analysis from the perspective of analogical and inductive approaches. *Social Sciences*, 21(64), 105-138. doi: 10.22054/qjss.2014.344.